

ΤΟΜΟΣ ΚΖ΄

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΣΤΕΓΗ ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΤΕΧΝΩΝ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ
ΒΡΑΒΕΙΟ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΙΑΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΤΟΜΟΣ ΚΖ΄

ΣΤΕΓΗ
ΓΡΑΜΜΑΤΩΝ
ΚΑΙ
ΤΕΧΝΩΝ
ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΟΥ

ΧΡΗΜΑΤΟΔΟΤΗΣΗ ΕΚΔΟΣΗΣ:
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΝΟΤΙΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ – ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΡΟΔΟΣ 2017

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	σελ. 9
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΥ: Η σημασία της τεκμηρίωσης σε θέματα προστασίας της πολιτιστικής κληρονομιάς. Εφαρμογές σε έργα αποκατάστασης και ανάδειξης μνημείων και αρχαιολογικών χώρων	13
ΜΑΝΟΛΗΣ ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ: Όψεις της Κυμισάλας κατά τον 19 ^ο αιώνα: Από τις πρώτες αρχαιολογικές περιγραφές μέχρι τις έρευνες του Alfred Biliotti (1843-1880)	28
ΒΑΓΓΕΛΗΣ Δ. ΠΑΝΤΑΖΗΣ: Ο Αγαμέμνων «έν Ίκαρίω»;	58
ΘΕΟΔΟΣΗΣ ΔΙΑΚΟΓΙΑΝΝΗΣ: Ιπποκράτης, ο Κώος Ασκληπιάδης	65
ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ ΔΡΕΛΙΩΣΗ-ΗΡΑΚΛΕΙΔΟΥ: Από το έργο ενός γραμματικού και ποιητή της πρώιμης ελληνιστικής εποχής από τη Ρόδο	101
ΜΑΡΙΑ ΜΙΧΑΛΑΚΗ – ΚΟΛΛΙΑ: Ο Κολοσσός της Ρόδου από τις αρχαίες πηγές και τις εικονογραφικές παραστάσεις ή «Πώς η φαντασία υποσκελίζει την ιστορία».....	130
ΝΙΚΟΣ ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗΣ: Τμήμα ρωμαϊκής οικίας με πιθανό κήπο	156
ΚΑΤΕΡΙΝΑ ΜΑΝΟΥΣΟΥ – ΝΤΕΛΛΑ: Η πόλη της Ρόδου. Από την αρχαιότητα στο Μεσαίωνα	172
ΙΩΑΝΝΗΣ ΗΛ. ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ: Κανόνες: Μια πόλη της Ροδιακής Περαίας. Τα παλαιοχριστιανικά μνημεία.....	184
ΧΑΡΙΣΤΟΥΛΑ ΓΙΑΚΟΥΜΑΚΗ: Αρχαιολογικά τεκμήρια και ζώσα παράδοση. Το ιερό προσκύνημα της Παναγίας Τσαμπίκας στον Αρχάγγελο Ρόδου	205
ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ ΨΑΡΡΗ: Διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς και τουρισμός. Το παράδειγμα της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου	219
ΧΑΡΗΣ ΚΟΥΤΕΛΑΚΗΣ: Η «Πέρβα» της Νισύρου	230
ΚΩΣΤΑΣ ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ: Σύμη. Η εξέλιξη του οικισμού από τον πρώιμο πολεοδομικό ιστό του Μεσαίωνα έως τον εικοστό αιώνα	238
ΜΙΧΑΛΗΣ ΕΥΣΤ. ΣΚΑΝΔΑΛΙΔΗΣ: Αρχαίο διαλεκτικό υπόστρωμα στο γλωσσικό ιδίωμα της Νισύρου	248
ΝΑΘΑΝΑΗΛ-ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΔΙΑΚΟΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ: Οσία Μελώ – Μητροπολίτης Ρόδου Μητροφάνης. Μια πνευματική συνάντηση στην Κω	253
ΝΙΚΟΣ Μ. ΜΑΚΡΗΣ: Πληροφορίες για τη μεταβυζαντινή Κάρπαθο από την αλληλογραφία των Γρηγορόπουλων (1492-1501)	260
ΜΑΡΓΑΡΙΤΑ ΙΩΑΝΝΟΥ: «Μια φωνή γλυκύτερα του μέλιτος». Πρόσθετα στοιχεία για τη σχέση του Εφραίμ του Αθηναίου (μεταξύ 1713 και 1718-1770) με την Πατμιάδα Σχολή. Η μαρτυρία του κώ-	

δικα 2310 της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Ελλάδος.....	296
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΣΛΑΝΙΔΗΣ: Η Λέρος στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 μέσα από τις πηγές	311
ΝΙΚΟΛΟΣ ΦΑΡΜΑΚΙΔΗΣ: Η συμμακιά σκάφη (sumbek) – Η φόρμουλα ένα της Μεσογείου	328
ΜΗΝΑΣ ΜΙΧ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗΣ: Η Κάσος μέσα από τους αιώνες. Η ναυτιλία και η σχέση της με τις Κυκλάδες	345
ΕΛΕΝΗ ΖΑΧΑΡΙΟΥ – ΜΑΜΑΛΙΓΚΑ: Δημοτικά τραγούδια από το Παραδείσι της Ρόδου	371
ΜΑΝΟΛΗΣ ΜΑΚΡΗΣ: Η λαογραφική έρευνα στα αλύτρωτα Δωδεκάνησα	407
ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ι. ΧΑΤΖΗΘΕΟΔΩΡΟΥ: Η παραδοσιακή μουσική Θράκης - Ανατολικού Αιγαίου – Κύπρου ως έκφραση ενότητας του χώρου	423
ΓΙΑΝΝΗΣ ΝΙΩΤΑΚΗΣ: Κρήτη – Ρόδος. Δεσμοί που χάνονται στον χρόνο	451
ΓΙΑΝΝΗΣ Θ. ΠΑΤΕΛΛΗΣ: Η κοινωνική πρόνοια στην Κάλυμνο την εποχή της Δημογεροντίας	457
ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΚΙΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Ανώνυμη δωδεκανήσια αρχιτεκτονική – διδάγματα	466
ΜΑΡΙΑ –ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΓΕΩΡΓΑΛΛΗ: Η τυπολογική επισκόπηση της οικιστικής αρχιτεκτονικής της Λίνδου	471
ΜΑΡΙΑ–ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΓΕΩΡΓΑΛΛΗ, ΠΑΥΛΟΣ ΔΙΑΚΟΣΤΑΜΑΤΙΟΥ: Προδιαγραφές επεμβάσεων για την προστασία και ανάδειξη του μνημειακού χαρακτήρα του ιστορικού διατηρητέου οικιστικού συγκροτήματος της Λίνδου Ρόδου	509
ΜΙΛΤΙΑΔΗΣ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ: Τα θειοχώματα του ηφαιστείου της Νισύρου. Διαχρονική προσέγγιση της εκμετάλλευσής τους	547
ΚΑΙΤΗ ΚΑΠΑΔΑΚΗ – ΣΠΥΡΟΥ: Η αμπελουργία στους Λειψούς. Το περίφημο φωκιανό κρασί	557
ΚΩΣΤΑΣ Ε. ΜΗΝΕΤΤΟΣ: Μιχαήλ Νεοκλέους Καλαβρός – 50 χρόνια αγώνων για την Κάλυμνο, τη Δωδεκάνησο και την ελευθερία τους	565
ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ: Φορείς στήριξης της ελληνικής παιδείας κατά την πρώτη περίοδο της Ιταλοκρατίας (1912 – 1920): Η προσφορά και η δράση των σωματείων «Εργάνη Αθηνά» και «Διαγόρας»	584
ΙΟΥΛΙΑ Κ. ΠΑΠΑΕΥΤΥΧΙΟΥ: Ιταλική αρχιτεκτονική του μεσοπολέμου στην πόλη της Κω	592
ΓΙΩΡΓΟΣ ΝΤΕΛΛΑΣ: Το τουριστικό συγκρότημα στον Προφήτη Ηλία στη Ρόδο	608
ΑΡΙΣΤΕΙΔΗΣ Ε. ΜΙΑΟΥΛΗΣ: Η επίσκεψη του Ιταλού βασιλιά Βιττό-	

ριο Εμμανουέλε Γ΄ στην Πάτμο μέσα από τα ανέκδοτα πρακτικά της Ι. Μονής Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου.....	631
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΑΒΟΡΙΑΝΑΚΗΣ: Οι γεωγραφικοί και ιστορικοί οδηγοί των βρετανικών υπηρεσιών πληροφοριών κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ως πηγή για την ιστορία των νησιών του Νοτιοανατολικού Αιγαίου	637
ΜΑΝΩΛΗΣ Γ. ΚΑΣΣΩΤΗΣ: Η εβραϊκή παροιμία της Ρόδου	658
ΜΑΡΙΑ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ: Μνημεία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου στην πόλη της Ρόδου. Το παράδειγμα του ανδριάντα του Αλεξάνδρου Διάκου	674
ΜΑΡΙΑ ΤΟΥΛΑΝΤΑ – ΠΑΡΙΣΙΔΗ: Απόσταγμα από το Μητρώον Παλαιών Πολεμιστών και αντιστασιακών Δήμου Κω. Εθνική αντίσταση – Αθώα θύματα	687
ΒΑΣΙΛΗΣ Ι. ΓΕΡΓΑΤΣΟΥΛΗΣ: Το παραδοσιακό παιχνίδι «Τσίμπι τσίμπι τον ατό»: Νέες καρπαθιακές, πελοποννησιακές και θεσσαλικές παραλλαγές	727
ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΤΙΑΚΑΣ: «. Στα καλά, τ' αργυρά και τα μαλαματένια». Το έθιμο «τα εφτά του μωρού» ως διαβατήρια τελετουργία στο χωριό Τριάντα της Ρόδου, καταγραφή, επισκόπηση και μελέτη ..	744
ΤΙΤΣΑ ΠΙΠΙΝΟΥ: Έθιμα προίκας και υποχρεώσεις της νύφης στην οικογένεια του γαμπρού	762
ΜΑΡΙΑ ΣΑΡΡΗ – ΜΠΕΧΡΑΚΗ: Μητριαρχία στον Όμηρο και στα δημώδη της Καρπάθου	767
ΧΑΡΑ ΚΟΣΕΓΙΑΝ: Πολυπολιτισμικές συναντήσεις, όπως απαντώνται στα παραδοσιακά τραγούδια της Ολύμπου Καρπάθου	773
ΒΕΝΕΤΙΑ ΣΚΕΥΟΦΥΛΑΚΑ: Τα κάλαντα Χριστουγέννων και Πρωτοχρονιάς στην Κάρπαθο	791
ΜΑΡΙΑ Γ. ΑΝΔΡΟΥΛΑΚΗ: Οι καμουζέλλες στο χωριό Απόλλωνα Ρόδου. Τα καρναβαλικά δίστιχα και ο επικοινωνιακός τους ρόλος	841
ΑΝΝΑ Ν. ΣΑΚΑΡΕΛΛΟΥ: Η μουσική του τόπου στον άλλο τόπο της μουσικής: Το γλέντι από την Όλυμπο Καρπάθου στον αστικό χώρο. Μια εμπειρία	861
ΓΚΟΡΝΤΑΝΑ ΜΠΛΑΓΚΟΓΙΕΒΙΤΣ: Σύγχρονες αφηγήσεις για φαντάσματα και ξωτικά στο νησί της Λέρου – Διαχρονική αλλαγή του ρόλου τους στη ζωή της τοπικής κοινωνίας	887
ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗΣ – ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΚΟΥΝΤΟΥΡΗ: Τοπικά ιδιώματα – διαφορετικότητα – ταυτότητα στην εκπαίδευση: Προτάσεις αξιοποίησης του ιδιώματος της Καλύμνου	894
ΧΡΥΣΑΝΘΗ ΚΟΖΑ: Παραμυθάδες κι αλαφροΐσκιωτοι από τον Αρχάγγελο Ρόδου	902
ΚΩΣΤΑΣ Ε. ΣΚΑΝΔΑΛΙΔΗΣ: Λαϊκές αφηγήσεις. Ιστορίες και παρα-	

μύθια από το Γεννάδι της Ρόδου.....	907
ΧΡΥΣΟΥΛΑ ΕΜΜ. ΖΟΥΜΠΑ: Γεωμορφολογία χερσαίου και υποθαλάσσιου χώρου Κεφάλου –Κω. Βράχος Παλαιόνυφη ή Καστρί	914
ΧΑΡΑ ΧΡΥΣΑΝΘΑΚΗ: Αναβαθμίδες της Τήλου και η αισθητική τους αξία.	922
ΝΙΚΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗΣ: Αναπτυξιακό πρότυπο Κάσου	940
JOHN ROBERT BARNES: REFLECTIONS ON AN OTTO-MAN LIBRARY: the Hafiz Ahmed Ağa Library in the Old Town of Rhodes: Part II (Σχολιασμός μιάς Οθωμανικής Βιβλιοθήκης- Η Βιβλιοθήκη του Χαφίζ Αχμέτ Αγά στην Παλιά Πόλη της Ρόδου: Μέρος II).....	963
ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΤΑΜΑΤΕΛΟΣ: Από τη γωνία στο κέντρο: Η Δημοτική Βιβλιοθήκη Λέρου	1044
ΟΛΓΑ ΚΑΝΕΛΕΤΟΠΟΥΛΟΥ: Εθελοντισμός: Προσφορά προς και από την κοινωνία των Λειψών	1055
ΠΑΝΟΣ ΒΕΝΕΡΗΣ: Πόλη της Ρόδου – Από τον κοινόχρηστο χώρο – πράσινο στην πλατεία	1061
ΑΛΕΞΙΑ ΝΤΕΛΛΑ – ΦΩΤΕΙΝΗ ΠΟΥΛΑΚΗ: Επεμβαίνοντας στο βιομηχανικό και αρχαιολογικό τοπίο της Ρόδου. Ο αλευρόμυλος SAMICA	1070
ΣΤΥΛΙΑΝΟΣ ΧΡΙΣΤΟΦΥΛΑΚΗΣ: Ελευθέριος Ι. Διακογιάννης, ο εξάγγελος μιας ανυπότακτης μνήμης	1087
ΜΑΝΟΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗΣ: Σελίδες ημερολογίου για την ζωγραφική, για την τέχνη και τη ζωή. Σχόλια και παρατηρήσεις πάνω σε θέματα που με απασχόλησαν, οπτικές και τρόποι προσέγγισής τους	1100
ΣΤΑΜΑΤΙΑ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑΔΗ: Η αυτοεκτίμηση ως δημιουργικό μέσο της εκπαιδευτικής και παιδαγωγικής διαδικασίας. Θεωρία και πρακτική εφαρμογή από τα σχολεία της Ρόδου.....	1133
ΑΓΓΕΛΟΣ ΧΑΤΖΑΤΟΓΛΟΥ: Επανασχεδιάζοντας τη Ρόδο.....	1148
ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ: Το διασπορικό αφήγημα των Καστελλοριζιών της Αυστραλίας στον χώρο και στον χρόνο: Από την τοπική στην πολυτοπική και στη διαδικτυακή συγκρότηση της ταυτότητας	1158

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΧΡΥΣΑΝΘΟΠΟΥΛΟΥ
Επίκουρη Καθηγήτρια Κοινωνικής Λαογραφίας
Τμήματος Φιλολογίας
Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

ΤΟ ΔΙΑΣΠΟΡΙΚΟ ΑΦΗΓΗΜΑ ΤΩΝ ΚΑΣΤΕΛΛΟΡΙΖΙΩΝ ΤΗΣ
ΑΥΣΤΡΑΛΙΑΣ ΣΤΟΝ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΧΡΟΝΟ: ΑΠΟ ΤΗΝ
ΤΟΠΙΚΗ ΣΤΗΝ ΠΟΛΥΤΟΠΙΚΗ ΚΑΙ ΣΤΗ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΗ
ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ

1. Στόχοι της μελέτης και μεθοδολογία έρευνας. Επιτόπια, πολυτοπική και διαδικτυακή εθνογραφία.

Η κοινότητα των Καστελλοριζιτών στο Περθ της Δυτικής Αυστραλίας υφίσταται επίσημα επί ένα τουλάχιστον αιώνα, αφού ο σύλλογός τους, ο Καστελλοριζιακός Σύλλογος Δυτικής Αυστραλίας (Castellorizian Association of Western Australia) ιδρύθηκε το 1912. Η κοινότητα αυτή αποτέλεσε το αντικείμενο της διδακτορικής μου διατριβής, για την οποία διεξήγαγα επιτόπια έρευνα στο Περθ κατά τα έτη 1984-1986.¹ Από τότε, επί τριάντα περίπου χρόνια συνεχίζω την επικοινωνία και την ερευνητική μου σχέση με τους Καστελλοριζιούς της Αυστραλίας, αλλά και με το Καστελλόριζο, μια σχέση που έχει αποτυπωθεί σε έναν αριθμό επιστημονικών δημοσιεύσεων πάνω σε διάφορες εκφάνσεις της καστελλοριζιακής ιστορίας, του πολιτισμού και της ταυτότητας.²

Το ακόλουθο καίριο ερώτημα που με απασχόλησε από το ξεκίνημα της ενασχόλησής μου με μια ομάδα διακριτή πολιτισμικά στο πλαίσιο της ελληνικής και της αυστραλιανής κοινωνίας του Περθ, έναν αιώνα και πλέον μετά τη συγκρότησή της ως μεταναστευτικής και εθνοτικής κοινότητας στους Αντίποδες, εξακολουθεί να με απασχολεί: Με ποιους τρόπους έχει συγκροτηθεί, διατηρηθεί και μετασχηματισθεί η συλλογική ταυτότητα των Καστελλοριζιτών του Περθ Αυστραλίας στη μεγάλη διάρκεια ενός αιώνα ή πέντε περίπου γενεών; Το ερώτημα αυτό σκοπεύω να διερευνήσω στην

¹ Chryssanthopoulou 1993.

² Βλ. χαρακτηριστικά Chryssanthopoulou-Farrington 1986· Χρυσανθοπούλου-Farrington 1988, 1999· Chryssanthopoulou 2003, 2009, 2015· Χρυσανθοπούλου 1985, 2006, 2008α, 2010β, 2012. Ειδικά στα Δωδεκανησιακά Χρονικά έχουν δημοσιευθεί δύο κείμενά μου για τους Καστελλοριζιούς της Αυστραλίας, Χρυσανθοπούλου 2009 και 2010α, για τη θρησκευτική δραστηριότητα και την εθνοτικοτοπική ταυτότητα των Καστελλοριζιτών της Αυστραλίας και για τα σύγχρονα ταξίδια τους, συμπεριλαμβάνοντας τα γαμήλια, στο Καστελλόριζο, αντίστοιχα.

παρούσα μελέτη, επιχειρώντας να παρουσιάσω και να αναλύσω το «διασπορικό αφήγημα» των Καστελλοριζιτών στον χώρο και στον χρόνο. Αφήγημα είναι «η έκθεση ή εξιστόρηση πραγματικών ή φανταστικών γεγονότων σε γραπτό συνήθως λόγο».³ Στην ανά χειράς μελέτη διερευνώ τους τρόπους με τους οποίους οι γενιές των Καστελλοριζιτών του Περθ «αφηγούνται» την ιστορία της μετανάστευσής τους: πώς, δηλαδή, αναπαριστούν, αποτυπώνουν και μεταβιβάζουν την συλλογική εθνοτική τους ταυτότητα ως πολιτισμική κληρονομιά σε διάφορους χώρους κατά τη διάρκεια της τριακονταετούς περίπου έρευνάς μου για την κοινότητά τους.

Το έναυσμα για την παρούσα μελέτη ήταν η ανακοίνωσή μου στο Β' Διεθνές Συνέδριο Προφορικής Ιστορίας, στην οποία επικεντρώθηκα στους τρόπους με τους οποίους οι Καστελλοριζιοί του Περθ αποτυπώνουν και αφηγούνται τη συλλογική παρουσία, την ιστορία και τον μύθο τους, στον αστικό χώρο του Περθ.⁴ Ακολούθησε ιδιαίτερη ενασχόλησή μου με το θέμα των τόπων μνήμης στην καστελλοριζιακή μετανάστευση και διασπορά, το οποίο πραγματεύεται βιβλίο μου υπό δημοσίευση.⁵ Στην ανά χειράς μελέτη οι προβληματισμοί των προηγούμενων αυτών εργασιών συνομιλούν σε μια σφαιρική διερεύνηση και απόπειρα ερμηνείας των τρόπων με τους οποίους διατηρείται και μεταβιβάζεται η συλλογική μνήμη και ταυτότητα των Καστελλοριζιτών του Περθ μέσα σε φυσικά χωροχρονικά περιβάλλοντα, όπως είναι η πόλη του Περθ και το Καστελλόριζο, αλλά και σε απεδαφοποιημένα περιβάλλοντα, όπως είναι διάφοροι ιστότοποι στο διαδίκτυο. Επιχειρείται, με άλλα λόγια, μια πολυτοπική και πολυτροπική διερεύνηση της συγκρότησης της ταυτότητας της καστελλοριζιακής διασποράς του Περθ στη διάρκεια ενός και πλέον αιώνων. Η παρουσίαση και η ανάλυση του διαφοροποιημένου αυτού και ποικίλου αφηγηματικού υλικού είναι το αποτέλεσμα της δικής μου κατανόησης, ταξινόμησης και αφήγησης, ως ερευνήτριας. Γνωρίζοντας τον βαρύνοντα ρόλο της υποκειμενικότητας του ερευνητή στις λαογραφικές και ανθρωπολογικές μελέτες, έχω κάνει κάθε προσπάθεια ώστε να αποδώσω κατά το δυνατόν πληρέστερα και πιστότερα προς την πραγματικότητα, το εθνογραφικό υλικό που παρουσιάζεται σε αυτή τη μελέτη.

Η έρευνα στην οποία έχει βασιστεί η παρούσα μελέτη είναι κατά κύριο λόγο *μακρόχρονη επιτόπια έρευνα*. Πέρα από την αρχική, διετή περίπου παραμονή μου στο πεδίο για την εθνογραφική έρευνα της διδακτορικής

³ Γ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας ΕΠΕ, Αθήνα 1998, σ. 331.

⁴ Χρυσανθοπούλου 2014.

⁵ Χρυσανθοπούλου 2017.

μου διατριβής (1984-1986), επισκέφθηκα την κοινότητα του Περθ πάλι το καλοκαίρι του 2004, σε εντεταλμένη αποστολή του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών. Στο διάστημα μεταξύ των δύο αυτών επιτόπιων ερευνών και από το 2004 έως σήμερα διατηρώ επαφές με μέλη της κοινότητας αυτής και ενημερώνομαι για τις εξελίξεις στη ζωή τους μέσω αλληλογραφίας, τώρα εύκολης και άμεσης λόγω του διαδικτύου, μέσω των μηνιαίων ενημερωτικών δελτίων (newsletters) της οργάνωσης Friends of Kastellorizo (FK)⁶ και μέσω συναντήσεων στην Αθήνα ή στο Καστελλόριζο, όταν Καστελλοριζιοί του Περθ επισκέπτονται την Ελλάδα για μικρά ή μεγαλύτερα διαστήματα. Η σημασία της μακρόχρονης επιτόπιας έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες, ιδιαίτερα στην ανθρωπολογία και στη λαογραφία, έχει συχνά τονιστεί από τους ερευνητές.⁷ Οι ουσιαστικές σχέσεις που καλλιεργούνται μεταξύ ερευνητή και ερευνομένων επιτρέπουν στον πρώτο να ελέγξει την ορθότητα των ερμηνειών του σε βάθος χρόνου και να κατανοήσει βαθύτερα τον πολιτισμό μιας ομάδας, δίνοντάς μας ωριμότερα δείγματα της παραγωγής του. Επιπλέον, ο ερευνητής στέκεται αναστοχαστικά και κριτικά απέναντι στο ίδιο του το έργο, καθώς οι εξελίξεις και οι μετασχηματισμοί στη ζωή και στον πολιτισμό των υποκειμένων της έρευνάς του, τον ωθούν να σκεφθεί τις επιστημονικές και τις προσωπικές μετατοπίσεις και αλλαγές στη δική του στάση ζωής με την πάροδο του χρόνου και την αλλαγή των συνθηκών. Κάτι τέτοιο ισχύει και στην περίπτωση της δικής μου έρευνας για τους Καστελλοριζιούς του Περθ, την ερμηνεία της ταυτότητας των οποίων προσέγγισα με διαφορετικούς τρόπους και «είδα» διαφορετικά στοιχεία της κατά τη μακρά διάρκεια της ερευνητικής μου σχέσης μαζί τους, ανάλογα με τις αλλαγές στην επιστημονική θεωρία αλλά και ανάλογα με τις ιστορικές και κοινωνικοοικονομικές ανακατατάξεις των τελευταίων τριών δεκαετιών.

«Το γεγονός ότι η επιτόπια έρευνα είναι μια διαρκής διαδικασία κατανόησης που περιλαμβάνει ποικιλία συναντήσεων, επαφών και καταστάσεων, είναι ενδεικτικό της έντασης και της αναπόφευκτης ευελιξίας της μεθοδολο-

⁶ Πρόκειται για μετονομασία της οργάνωσης Australian Friends of Kastellorizo (AFK), δημιουργημένης από απογόνους Καστελλοριζιτών στην Αυστραλία με στόχο «να ανταποδώσουν [τα δώρα] στο νησί των προγόνων τους» (“to give back to the island of our forebears”), ευεργετώντας με διάφορους τρόπους το Καστελλόριζο και επιδιώκοντας την αειφορία του, μέσα από τη συστηματική καλλιέργεια της σχέσης των κατοίκων του νησιού με τη διασπορά του. Βλ. σχετικά Χρυσανθοπούλου 2010α: 134-138.

⁷ Για ένα γνωστό παράδειγμα μακρόχρονης και παραγωγικής επιτόπιας ανθρωπολογικής έρευνας στην Ανάφη και στους Αναφαίους, με αναστοχαστική ανάλυση των αποτελεσμάτων της εκ μέρους της ερευνήτριας, βλ. Kenna 2004.

γίας αυτής», σημειώνει η Brigitta Schmidt-Lauber σε πρόσφατη μελέτη της.⁸ Η έρευνά μου στους Καστελλοριζιούς του Περθ ήταν εξ αρχής *πολυτοπική* ως προς τον χαρακτήρα της. Ακόμη και κατά την περίοδο της αρχικής επιτόπιας έρευνάς μου, οι αφηγήσεις και οι τελετουργίες των πληροφορητών μου, ακόμη και τα αντικείμενα που διακοσμούσαν τα σπίτια τους, με ταξίδευαν σε άλλους τόπους και χρόνους, οι οποίοι σαφώς αποτελούσαν καίρια στοιχεία και σύμβολα της προσωπικής και της συλλογικής τους ταυτότητας. Φωτογραφίες που έδειχναν το λιμάνι του Καστελλορίζου στη ναυτεμπορική του αίγλη στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ή ένα προγονικό ζευγάρι την ημέρα του γάμου του, με τη γυναίκα να φορεί την παραδοσιακή καστελλοριζιακή ενδυμασία, αλλά και γαμήλια τραγούδια που ανέστυραν από τη μνήμη λέξεις και σκοπούς, ανατροφοδοτώντας τις αισθήσεις και εκφράζοντας αξίες, μετέφεραν τους συμμετέχοντες στη συνάντηση, συμπεριλαμβάνοντας και μένα, σε άλλους τόπους και άλλους χρόνους, με τους οποίους ήταν –και εξακολουθεί να είναι– συνδεδεμένη η ταυτότητα των Καστελλοριζιών της διασποράς. Η φαινομενικά σταθερά εδραιωμένη στον χώρο του Περθ ζωή των Καστελλοριζιών πληροφορητών μου, συνδέοταν –και συνδέεται– με απτά και αόρατα νήματα με το μικρό νησί καταγωγής τους στο βόρειο ημισφαίριο, αλλά και με άλλους τόπους από όπου προήλθαν ή πέρασαν οι ίδιοι ή οι πρόγονοί τους τον 20^ο αιώνα.

Η έννοια της *πολυτοπικότητας*, όπως έχει χρησιμοποιηθεί στην ανθρωπολογία, εφαρμόζεται και στη διερεύνηση των ταυτοτήτων ατόμων και ομάδων που διακρίνονται από έντονη κινητικότητα στον χώρο.⁹ Η μέθοδος της πολυτοπικής εθνογραφίας είναι μια απάντηση στις επιστημολογικές και μεθοδολογικές αναζητήσεις της ανθρωπολογίας των τελευταίων τριάντα χρόνων για τον προσδιορισμό του πεδίου και της επιτόπιας έρευνας στις τρέχουσες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης. Από τη δεκαετία του 1980 οι ανθρωπολόγοι κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν την πρόκληση της μελέτης ομάδων και πολιτισμικών φαινομένων στις σύγχρονες συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, με αποτέλεσμα να αναπτύξουν προσεγγίσεις όπως η *πολυτοπική εθνογραφία* (multi-sited ethnography) που εισήχθη από τον

⁸ Schmidt-Lauber 2012, σ. 563.

⁹ Η Schmidt-Lauber αναφέρει ότι η ιδέα της «μονοτοπικής» (single-sited) εθνογραφίας, συνδεδεμένης με «στατική επιτόπια έρευνα» (stationary fieldwork) δεν υπήρξε ποτέ ως πραγματικότητα, ενώ φαίνεται ότι σχετίζεται με την παλαιότερη ερευνητική εστίαση σε νησιά, χωριά και σωματεία, που και αυτή με τη σειρά της, συνδέεται με την έννοια του πολιτισμού ως έννοιας συνυφασμένης με γεωγραφικά/τοπικά και εθνικά όρια (2012, σ. 571).

George Marcus,¹⁰ και η *εθνογραφία του διαδικτύου*.¹¹ Η κινητικότητα και η πολυτοπική παρουσία των υποκειμένων και αντικειμένων της εθνογραφικής έρευνας ωθεί τον ερευνητή σε ανάλογη κινητικότητα κατά την οποία ακολουθεί «με κάποιας μορφής κυριολεκτική, φυσική παρουσία»,¹² τους ανθρώπους, τα αντικείμενα, τις μεταφορές (μέσα από τον προφορικό, έντυπο και τηλεοπτικό λόγο), τις ιστορίες ζωής, τα σχέδια (plots) και τις συγκρούσεις (νομικές, κ.λπ.).

Στον σύγχρονο, δραματικά *απεδαφοποιημένο* (deterritorialized) κόσμο, συνειδητοποιούμε ότι ο τόπος δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με τον χώρο.¹³ Ιδιαίτερα στην περίπτωση εκτοπισμένων ομάδων και ατόμων όπως είναι οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, ο τόπος της αρχικής κοιτίδας συμβολοποιείται και υπάρχει ανεξάρτητα από τον φυσικό χώρο από τον οποίο προέκυψε. Έργο του ερευνητή είναι να εντοπίσει και να ερμηνεύσει τους τρόπους με τους οποίους ο τόπος της πατρίδας και τα σύμβολά του δομούν τα νέα περιβάλλοντα και επηρεάζουν τον τρόπο ζωής και σκέψης των μεταναστών – αυτός είναι και ο κύριος στόχος της παρούσας εργασίας. Πρέπει να δούμε «τις ρίζες και τους δρόμους» (“roots and routes”) ως στοιχεία ανέκαθεν συνυπάρχοντα στον πολιτισμό.¹⁴ Οι Καστελλοριζιοί του Περθ συγκροτούν, αναπαριστούν και μεταβιβάζουν την ταυτότητά τους μέσω μιας πολυτοπικότητας ανάλογης με εκείνη που ώθησε την ερευνήτρια να παρακολουθεί και να μελετά τις μετακινήσεις των ιδίων, των προϊόντων και των ιδεών τους στον χώρο και στον χρόνο. Οι μετακινήσεις αυτές ποικίλλουν και μετασχηματίζονται ανάλογα με την ιστορική γενιά,¹⁵ αλλά οι ταυτότητες των γενεών είναι πολυτοπικές με διαφορετικούς τρόπους, τους οποίους θα ανιχνεύσουμε στη συνέχεια.

¹⁰ Marcus 1995. Βλ. επίσης, Hendry 2011, σ. 464-472. Για τη χρήση της πολυτοπικής εθνογραφίας στη δική μου επιτόπια έρευνα για τους Καστελλοριζιούς της Αυστραλίας, βλ. Χρυσανθοπούλου 2010α: 123-124 και Χρυσανθοπούλου 2012: 389-390.

¹¹ Βλ. επιλεκτικά, Miller and Slater 2000· Αθανασίου 2004· Δεμερτζής 2003. Για τη μελέτη της σχέσης λαογραφίας και διαδικτύου βλ. επίσης Μιχαήλ 2009· Κασαδάρος 2013· Γκασούκα-Φουλίδη 2012· Αυδίκος 2016.

¹² Marcus 1995, σ. 105.

¹³ Για την απεδφοποίηση σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση και τη διεθνικότητα (transnationalism), βλ. επιλεκτικά Appadurai 1996, σ. 48-65 [τώρα και στα ελληνικά, Appadurai 2014]· Augé 1995· Καραγιάννης 2006, σ. 23-30· Νιτσιάκος 2003, σ. 84-88· Νιτσιάκος 2010, σ. 19-78· Αυδίκος 2010.

¹⁴ Clifford 1992, στο Tomlinson 1999, σ. 28-29.

¹⁵ Για την έννοια της ιστορικής γενιάς, η οποία αποτελείται από άτομα που βίωσαν από κοινού τα ίδια κοινωνικο-οικονομικά και πολιτικά γεγονότα και ανέπτυξαν

Η έρευνά μου της τελευταίας δεκαετίας, μου αποκάλυψε μια βαθμιαία αυξανόμενη χρήση του διαδικτύου για την επικοινωνία και τις πολιτισμικές και κοινωνικές ανταλλαγές των Καστελλοριζιτών, αλλά και άλλων εθνοτικοτοπικών ομάδων της ελληνικής διασποράς.¹⁶ Συνακόλουθα και εγώ ως ερευνήτρια εστίασα την προσοχή μου στις διάφορες εκφάνσεις της επικοινωνίας των Καστελλοριζιτών με μέλη της ομάδας τους ανά τον κόσμο μέσω του διαδικτύου, ακολουθώντας ως μέθοδο συγκέντρωσης και ανάλυσης του υλικού μου, τη διαδικτυακή εθνογραφία. Στο κείμενο που ακολουθεί, ιδιαίτερα στην τελευταία ενότητα, αναπτύσσονται οι τρόποι συγκρότησης, διατήρησης και μεταβίβασης της ταυτότητας και της πολιτισμικής μνήμης των Καστελλοριζιτών μέσω του διαδικτύου, και συγκεκριμένα, μέσω ενός ιστότοπου. Από πλευράς μεθοδολογίας της διαδικτυακής έρευνας, χρειάζεται να σημειώσω ότι αυτού του είδους η έρευνα εισάγει ιδιαίτερους προβληματισμούς ως προς την εγκυρότητα των δεδομένων που παρέχει, αφού ο έλεγχος των πληροφοριών και των ίδιων των ατόμων που τις παρέχουν, είναι κατά πολύ δυσκολότερος από αυτόν που γίνεται στην πρόσωπο με πρόσωπο εθνογραφική συνάντηση του ερευνητή με τους πληροφορητές του στη συμβατική επιτόπια έρευνα. Ιδιαίτερα σε τέτοιες περιπτώσεις, είναι απαραίτητο ο ερευνητής να τεκμηριώνει και να συμπληρώνει ποικιλότροπα τις πληροφορίες που λαμβάνει μέσω διαδικτύου, με προσωπική ενδελεχή γνώση της ομάδας που ερευνά. Στην παρούσα μελέτη, ο ιστότοπος που παρουσιάζεται είναι δημιούργημα επίσημο της καστελλοριζιακής κοινότητας και έχει υποστεί τον έλεγχο της ίδιας της ομάδας που τον δημιούργησε και τον χρησιμοποιεί ως αποθετήριο της συλλογικής της μνήμης και ταυτότητας. Επιπλέον, η ερευνήτρια συνεργάστηκε συστηματικά με τους δημιουργούς του ιστότοπου για την τεκμηρίωση διαφόρων πληροφοριών σχετικά με το υλικό του, αλλά και γνώριζε αρκετά από τα άτομα, οι αφηγήσεις των οποίων περιλαμβάνονται στον ιστότοπο.

παρόμοιες στάσεις και συναισθήματα, βλ. Mannheim 1952 και Eckstein 2002. Η ιστορική γενιά διαφέρει από τη γενεαλογική (δεύτερη, τρίτη κ.ο.κ.), η οποία αφορά στη σειρά της γέννησης ενός ατόμου σε σχέση με τον μετανάστη πρόγονο (πρώτη γενιά). Μια ιστορική γενιά μπορεί να περιλαμβάνει άτομα διαφορετικών ηλικιών ή γενεαλογικής γενιάς, αρκεί να βίωσαν μαζί τις ίδιες εμπειρίες. Η έννοια της ιστορικής γενιάς, επομένως, είναι ιδιαίτερα χρήσιμη στην ανάλυση των διασπορικών γενεών. Βλ. σχετικά Chryssanthopoulou 2015.

¹⁶ Βλ. σχετικά Χρυσανθοπούλου 2007, 2008β, 2010α, και Chryssanthopoulou 2014, όπου έχω αναλύσει το περιεχόμενο και τις δράσεις ιστοσελίδων εθνοτικοτοπικών ομάδων (Κυθηριών και Καστελλοριζιτών της Αυστραλίας) στο διαδίκτυο. Βλ. επίσης Κατσαδώρος, Κακάμπουρα, Ταστεμίρογλου 2016.

Η παρούσα μελέτη, αλλά και η γραπτή μου παραγωγή για την εθνογραφία των Καστελλοριζίων γενικότερα, χρησιμοποιεί τις προσεγγίσεις της *προφορικής ιστορίας* (oral history). Η προφορική ιστορία «είναι μια πρακτική, μια μέθοδος έρευνας. Είναι η καταγραφή του λόγου ανθρώπων που έχουν να πουν κάτι ενδιαφέρον, καθώς και η ανάλυση των αναμνήσεών τους από το παρελθόν».¹⁷ Αυτό που μας ενδιαφέρει «δεν είναι μόνο τι έγινε αλλά και πώς το βίωσαν οι συμμετέχοντες, τι ειδικό βάρος είχε στη ζωή τους και ακόμη πώς το εκτιμούν σήμερα, τι συγκρατούν στη μνήμη, τι απορρίπτουν, πώς ερμηνεύουν και τι εξιδανικεύουν, πώς εντέλει το θυμούνται».¹⁸ Στην συγκεκριμένη περίπτωση μας ενδιαφέρει να δούμε πώς οι υποκειμενικές μαρτυρίες και αφηγήσεις των Καστελλοριζίων του Περθ, οι αποτυπωμένες στον χώρο και στον χρόνο κατά την περίοδο της έρευνάς μου, συνδιαλέγονται με τη συλλογική τους ταυτότητα, με το διαφοροποιημένο αλλά και συλλογικό διασπορικό τους αφήγημα.

Σε τελική ανάλυση, η σχέση με τους συνομιλητές μου Καστελλοριζιούς με την πάροδο του χρόνου εξελίχθηκε σε *ερευνητική συνεργασία* (a research partnership), έτσι όπως προτείνει η τάση της «διαλογικής ανθρωπολογίας» (dialogical anthropology).¹⁹ Στο επιχείρημα ότι η εγγύτητα που δημιουργεί μια τέτοια διαλογική σχέση, μπορεί να επηρεάσει την ανθρωπολογική «ουδετερότητα» αντίληψης και ερμηνείας, θα αντέτασσα την άποψη ότι αντίθετα, τέτοιου είδους ενσυναίσθηση μπορεί να οδηγήσει σε σφαιρικότερη και πληρέστερη αντίληψη του άλλου και των αναπαραστάσεών του.

2. Ενωσιολογικά εργαλεία και θεωρητικές προσεγγίσεις

Όπως δηλώνεται και στον τίτλο της, η παρούσα μελέτη παρουσιάζει τους τρόπους με τους οποίους οι Καστελλοριζιοί «αφηγούνται» το παρόν και το παρελθόν τους στον χώρο και στον χρόνο της έρευνάς μου, αλλά και της δικής τους ζωής και εμπειρίας κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια. Οι *αφηγήσεις* που συνθέτουν το διασπορικό αφήγημα της ομάδας είναι διαφόρων ειδών: προφορικές, που καταγράφηκαν από τους ίδιους ή από εμένα, γραπτές, επιτελεστικές (τελετουργίες) και μαρτυρίες της συλλογικής τους παρουσίας και δράσης, αποτυπωμένες σε υλικά στοιχεία του χώρου, όπως

¹⁷ Abrams 2014, σ. 11. Για την προφορική ιστορία γενικά βλ. Θανοπούλου και Μπουτζουβή 2002· Thompson 2008· Μπάδα και Μπούσχοτεν 2008. Ιδιαίτερα για τη βιογραφική προσέγγιση στις κοινωνικές επιστήμες βλ. Θανοπούλου και Πετρονάη 1987. Για τις αφηγήσεις ζωής βλ. Τσιώλης 2006 και Κακάμπουρα 2008, 2013.

¹⁸ Βαρών 1994, σ. 70.

¹⁹ Βλ. Schmidt-Lauber 2012, σ. 564. Βλ. επίσης Lassiter 2005 και Butler 2009.

κτήρια, αναμνηστήριες πλάκες κ.λπ.²⁰ Ως αφηγήσεις, προϋποθέτουν αφηγητές και ακροατήριο, το οποίο επίσης ποικίλλει. Το διασπορικό αφήγημα των Καστελλοριζιών του Περθ απευθύνεται κυρίως στα ίδια τα μέλη της ομάδας τους, τα οποία μέσα από αυτό επιβεβαιώνουν τη συμμετοχή και τα δικαιώματά τους στην κοινωνία του Περθ και της Αυστραλίας γενικότερα. Απευθύνεται ιδιαίτερα στις νεότερες γενιές των Καστελλοριζιών, που μαθαίνουν για την ιστορία και την παράδοσή τους «διαβάζοντας» γι' αυτήν είτε στον αστικό χώρο του Περθ, είτε σε καστελλοριζιακούς ιστότοπους και σε κάθε είδους χώρους που τις προβάλλουν. Μέσω των επισκέψεών τους στους ανωτέρω χώρους, αλλά και στο ίδιο το Καστελλόριζο, στα ταξίδια «επιστροφής στην πατρίδα» (homecoming) που πραγματοποιούν όλο και περισσότεροι αυστραλογεννημένοι Καστελλοριζιοί διαφόρων γενεών από τη δεκαετία του 1980 και εξής, μούνται και μαθητεύουν – άτυπα - στην καστελλοριζιακή ταυτότητα και ιστορία.

Στους χώρους αυτούς, φυσικούς και νοερούς, αλλά και γεμάτους συμβολισμό, οι οποίοι διερευνώνται στην παρούσα μελέτη, διαμορφώνεται η *πολιτισμική κληρονομιά* (heritage) των Καστελλοριζιών της Αυστραλίας. Οι Beverley Butler και Michael Rowlands ορίζουν την πολιτισμική κληρονομιά ως «τον τρόπο με τον οποίο μια ομάδα οικοδομεί με αργό ρυθμό μια συλλογική ταυτότητα αφηγούμενη ιστορίες για τον εαυτό της». Το αφήγημα που προκύπτει, εκφράζει τη σχέση ανάμεσα στο παρελθόν της κοινότητας και στην ταυτότητά της προκειμένου να ορίσει το δικαίωμα ύπαρξής της. Με τη σχέση μεταξύ αντικειμένων, αναμνήσεων και αφηγήσεων, που δημιουργείται, μπορεί να μεταδοθεί στις μελλοντικές γενιές «μια αίσθηση αξιοπρέπειας και αυτοσεβασμού, καθώς και το δικαίωμα να έχουν μέλλον».²¹ Σύμφωνα με την Laurajane Smith, η πολιτισμική κληρονομιά δεν είναι πράγμα, αλλά κοινωνική/πολιτισμική διαδικασία και πρακτική. Η πολιτισμική κληρονομιά δεν είναι αντικείμενο με προσδιορισμένες σημασίες και αξίες, αλλά μια πολιτική πρακτική που επιτελεί πολιτισμικό έργο στο παρόν. Μας λέει περισσότερα για το παρόν παρά για το παρελθόν. Η πολιτισμική κληρονομιά είναι μια σχεσιακή έννοια και αφορά τους τρόπους με τους οποίους άτομα και ομάδες παίρνουν θέση ενεργά σε σχέση με τόπους, κτήρια και ιστορίες. Έτσι, γίνεται ένας τρόπος να γνωρίζουμε και να βλέπουμε τα πράγματα.²²

²⁰ Για τη σχέση αφήγησης και τελετουργίας στις τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης, βλ. Ψυχογιού 2008. Για τις αφηγήσεις στην καθημερινή ζωή και στη λατρεία των κατοίκων των Λειψιών βλ. Παπαχριστοφόρου 2013, ιδιαίτερα σ. 231-260.

²¹ Butler and Rowlands 2012, σ. 130-131.

²² Smith 2006, σ. 52.

Είναι, επομένως, δυναμική και πολυτροπική διαδικασία, καθώς εξυφαινεται και ανανοηματοδοτείται διαρκώς μέσα από τη σχέση του ατόμου με το συλλογικό του παρελθόν και την ταυτότητα, αλλά και πάντα σε σχέση με το παρόν στο οποίο βιώνεται.

Εκτός από την πολιτισμική κληρονομιά, άλλες βασικές έννοιες που χρησιμοποιούνται για τη διερεύνηση της καστελλοριζιακής διασπορικής ταυτότητας είναι η μνήμη και ο τόπος μνήμης, ο χώρος, η χωρικότητα και η πολυτοπικότητα, και ο μύθος, στις σχέσεις μεταξύ τους. Η *συλλογική μνήμη* μιας ομάδας συγκροτείται από τις αλληλοδιαπλεκόμενες μεταξύ τους ατομικές μνήμες των μελών της και εκφράζεται στον χώρο, όπως πρώτος διατύπωσε ο Γάλλος κοινωνιολόγος Maurice Halbwachs ήδη από το 1925. Στο πρωτοποριακό του έργο, *Les cadres sociaux de la mémoire* (Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης), υποστήριξε την κοινωνική κατασκευή της μνήμης με αναφορά στα κοινωνικά της «πλαίσια», δηλαδή στη γλώσσα, στον χρόνο, στον χώρο, την εμπειρία κ.λπ.²³ Στο έργο αυτό, κυρίως όμως στο μεταγενέστερο έργο του, *La mémoire collective* (Η συλλογική μνήμη), ο Halbwachs αναδεικνύει τη σχέση της συλλογικής με την ατομική, την ιστορική και την κοινωνική μνήμη, με τον χώρο και τον χρόνο. Για την ομαδικότητα της μνήμης αναφέρει τα εξής: «Οι αναμνήσεις μας παραμένουν συλλογικές και μας τις θυμίζουν οι άλλοι, ακόμη κι όταν πρόκειται για γεγονότα στα οποία μόνον εμείς είχαμε ανάμειξη... Στην πραγματικότητα, δεν είμαστε ποτέ μόνοι. Δεν χρειάζεται οι άλλοι να είναι παρόντες, ...διότι φέρουμε πάντοτε μαζί και εντός μας ένα πλήθος ξεχωριστών ανθρώπων».²⁴

Για τη σημασία του χώρου στην κατασκευή της συλλογικής μνήμης, ο Halbwachs σημειώνει: «Δεν υπάρχει συλλογική μνήμη που να μην εκτυλίσσεται σ' ένα χωρικό πλαίσιο ... Πρέπει να στρέψουμε την προσοχή μας στον χώρο, στον δικό μας χώρο – αυτόν που καταλαμβάνουμε, απ' όπου περνάμε συχνά, όπου έχουμε διαρκώς πρόσβαση, τον χώρο που σε κάθε περίπτωση η φαντασία ή η σκέψη μας είναι ανά πάσα στιγμή ικανή να ανασυνθέσει· σ' αυτόν πρέπει να επικεντρωθεί η σκέψη μας προκειμένου να επανεμφανιστεί η μία ή η άλλη κατηγορία αναμνήσεων».²⁵

Τόσο η μνήμη όσο και ο μύθος της διασπορικής μας ομάδας αποτυπώνονται στον χώρο, ο οποίος, με τη σειρά του, συμπυκνώνει τον χρόνο. Όπως σημειώνει ο Μιχάλης Μερακλής: «Κάθε πέτρα, χτίσμα, αντικείμενο, δεν καταλαμβάνει μόνο ορισμένο χώρο, δεν είναι μόνο χωρικό αντικείμενο, αλλά εμπειρι-

²³ Halbwachs 2013a.

²⁴ Halbwachs 2013b, σ. 47-48.

²⁵ Halbwachs 2013b: 167-168.

έχει και ορισμένο χρόνο, είναι χρονικό αντικείμενο. Αυτό το χρόνο εκλύουμε από τα αντικείμενα, που βρίσκονται στο χώρο, και από το χώρο τον ίδιο». ²⁶

Τις τελευταίες δύο περίπου δεκαετίες ανθρωπολόγοι του υλικού πολιτισμού όπως ο Christopher Tilley εστίασαν στη σημασία των εννοιών του χώρου, του τόπου και του τοπίου σε σχέση με την έκφραση και την αναπαράσταση της ταυτότητας. «Τα τοπία», γράφει ο Tilley, «προσδίδουν υλική υπόσταση σε ταυτότητες και είναι θεμελιώδη για την κατασκευή κοινωνικών κόσμων». ²⁷ Ο χώρος γίνεται αντιληπτός από τον άνθρωπο μέσα από πολιτισμικά διαμορφωμένες προσλαμβάνουσες, συνδεδεμένες με τη μνήμη, τόσο την ατομική όσο και τη συλλογική. Η μνήμη ανακαλείται συναισθητικά, μέσα, δηλαδή, από την «ολική αισθητηριακή εμπειρία» του ανθρώπου, ²⁸ αλλά και κιναισθητικά, μέσα δηλαδή από την κίνηση του ανθρώπινου σώματος στο χώρο, ²⁹ και εκφράζεται αφηγηματικά. Έτσι, ο χώρος γίνεται αντιληπτός ως τόπος, συνδεδεμένος με τις «εμπειρίες, τα αισθήματα και τη σκέψη των ανθρώπων», ³⁰ ενώ «όλα τα σκηνικά δράσης και τα τοπία εμπειρίζονται στους κοινωνικούς και ατομικούς χρόνους της μνήμης». ³¹

Η συλλογική μνήμη είναι επίσης άρρηκτα συνδεδεμένη με τον χρόνο, αφού μπορεί να μεταβιβάζεται άμεσα μέσα σε περιορισμένο χρονικό πλαίσιο, το οποίο, σύμφωνα με τους Aleida και Jan Assmann, δεν μπορεί να ξεπεράσει τις τέσσερις γενιές ή τα ογδόντα περίπου χρόνια. Πρόκειται για την «επικοινωνιακή μνήμη» (communicative memory), η οποία κοινωνείται ζωντανά μέσω προφορικών, βιωματικών αφηγήσεων, από τα μέλη μιας γενιάς στα μέλη της επόμενης.

Πέρα, όμως, από αυτό το διάστημα, η μνήμη των προσωπικών και ιστορικών εμπειριών χάνεται, πράγμα το οποίο ωθεί τους φορείς της να προσπαθούν να τις συγκεντρώσουν με διάφορους τρόπους, σε αρχεία, μουσεία, βιβλία κ.ο.κ., συγκροτώντας «τόπους μνήμης» ή «μνημονικούς τόπους», τους οποίους μπορούν να επισκέπτονται οι απόγονοι και να εμπιστεύονται στις μνήμες των προγόνων τους. Οι τόποι μνήμης εντάσσονται

²⁶ Μερακλής 2004, σ. 190.

²⁷ Tilley 2012, σ. 215.

²⁸ Tilley 2012, σ. 223. Για τη σχέση αισθήσεων και μνήμης, βλ. επίσης Σερεμετάκη 1997.

²⁹ Tilley 2012, σ. 224.

³⁰ Tilley 2012, σ. 225.

³¹ Tilley 2012, σ. 237-238.

στην «πολιτισμική μνήμη» (cultural memory), σύμφωνα με τους Aleida και Jan Assmann, η οποία είναι η μνήμη του αρχείου.³²

Η έννοια του «τόπου μνήμης» ή «μνημονικού τόπου» (lieu de mémoire) ορίστηκε από τον Pierre Nora, μελετητή των τόπων μνήμης του γαλλικού έθνους, της ταυτότητας και της δημοκρατίας και συνεχιστή της παράδοσης του Halbwachs ως προς το κοινωνικό πλαίσιο και την χωρική εγγραφή της μνήμης: «Τόπος μνήμης (lieu de mémoire) είναι κάθε σημαντική οντότητα, υλική ή μη υλική ως προς τη φύση της, η οποία μέσω ανθρώπινης θέλησης ή μέσω της επιρροής του χρόνου έχει γίνει συμβολικό στοιχείο της μνημονικής κληρονομιάς μιας κοινότητας».³³ Ο Nora επισημαίνει ότι οι άνθρωποι γίνονται ενσυνείδητα μνημονικοί όταν ανησυχούν ότι κάποια σημαντικά θέματα, γεγονότα και πρόσωπα θα ξεχαστούν. Τότε φροντίζουν να δημιουργήσουν τους ανάλογους μνημονικούς τόπους ώστε να αποφευχθεί η λήθη.

Ενώ η μνήμη των συγκεκριμένων τόπων (αντικειμένων, σπιτιών, δρόμων, φυτών κ.λπ.) είναι εκτεθειμένη στις αλλαγές του χρόνου, που μπορούν να επηρεάσουν ή και να εξαφανίσουν τους φυσικούς αυτούς τόπους, οι τόποι της μνήμης είναι πιο ασφαλείς, εξαιτίας της συμβολικής τους λειτουργίας. Και τούτο διότι αφορούν «τις ζώσες εικόνες της συλλογικής μνήμης, τις αναπαραστάσεις που ενεργούν ως μήτρες για τη συγκρότησή τους» και οι οποίες αναπαράγονται, με αναλλοίωτο ή με μετασχηματισμένο περιεχόμενο στην πορεία του χρόνου. Οι τόποι μνήμης αποτελούν «συμβολικές τοπογραφίες της μνήμης».³⁴

Όταν μιλάμε για «μύθο» μιας εθνοτικής ή και εθνικής ομάδας, δεν υπονοούμε κατ' ανάγκη ψευδή ή ανύπαρκτα στοιχεία. Η έννοια του μύθου παραπέμπει στην επιλεκτική έμφαση που δίδεται σε ορισμένα στοιχεία του εθνοπολιτισμικού υποβάθρου και της ιστορίας μιας ομάδας, τα οποία αίρονται στο επίπεδο των κεντρικών συμβόλων, γίνονται «ριζικές πολιτισμικές μεταφορές» (cultural root metaphors), για να χρησιμοποιήσω έναν όρο της Sherry Ortner. Τα σύμβολα αυτά διευκολύνουν τη σκέψη καθώς επαναλαμβάνονται στην πολιτισμική συμπεριφορά των μελών μιας ομάδας και την ερμηνεύουν.³⁵ Στην παρούσα μελέτη επιχειρώ να διερευνήσω τους τρόπους με τους οποίους ο συλλογικός εθνοτικός μύθος των Καστελλορι-

³² Για την επικοινωνιακή και την πολιτισμική μνήμη βλ. Assmann A. 2008, Assmann J. 2008, 2011, και Πούχγερ 2014, σ. 221-222.

³³ Nora 1996, σ. xvii. Βλ. επίσης Nora 1989· Μπάδα-Ματσούκη 2010· Δρουμπούκη 2014, σ. 73-76, 101-104.

³⁴ Λαμπροπούλου 2016, σ. 14-15.

³⁵ Ortner 1973, σ. 1339-1341. Βλ. επίσης Χρυσανθοπούλου 2008α, σ. 326.

ζιών της Αυστραλίας χαρακτηρίζει την ηγεμονική ιδεολογία τους και την αντίληψή τους για την πολιτισμική τους κληρονομιά.

Στις μέρες μας, που χαρακτηρίζονται από τη συμπύκνωση του χρόνου και την εξάλειψη της απόστασης μέσω της τεχνολογίας, την οποία έχει επιφέρει ιδιαίτερα το διαδίκτυο, μιλάμε για έναν «τρίτο χώρο» (third space) που είναι σχεσιακός, όχι φυσικός/γεωγραφικός, καθώς δομείται μέσω των σχέσεων των ανθρώπων μεταξύ τους, όπως αυτές εκφράζονται στις ποικίλες κοινωνικές, βιωματικές και νοερές ανταλλαγές τους.³⁶ Η έννοια του τρίτου χώρου είναι ένα αναλυτικό εργαλείο ιδιαίτερα χρήσιμο για τη διερεύνηση της συγκρότησης και της μεταβίβασης της ταυτότητας των Καστελλοριζιτών της Αυστραλίας στο διαδίκτυο.

Οι Καστελλοριζιοί του Περθ. Μια συνοπτική παρουσίαση της κοινότητας

Οι Καστελλοριζιοί μετανάστευσαν στην Αυστραλία σε μεγάλους αριθμούς από τη δεύτερη δεκαετία του 20^{ου} αιώνα – αν και ο πρωτοπόρος της μεταναστευτικής τους αλυσίδας, ο Αθανάσιος Αυγουστής, βρέθηκε εκεί ήδη από το 1890.³⁷ Η καστελλοριζιακή μετανάστευση συνδέεται με την απόσχιση του Καστελλορίζου από την Οθωμανική αυτοκρατορία μέσω της επανάστασης του 1913, τη συνακόλουθη απώλεια των εμπορικών αγορών των Καστελλοριζιτών στη Μικρά Ασία και τον οικονομικό μαρασμό του νησιού. Στη συνέχεια, το Καστελλόριζο, που είχε αναπτύξει αξιόλογη εμπορική ναυτιλία από τον 19^ο αιώνα, με αποτέλεσμα τη δημιουργία εμπορικών αποικιών στην Τουρκία και στην Αίγυπτο, και τη διαμόρφωση μιας οικονομικά εύρωστης και κοινωνικά διαστρωματωμένης κοινωνίας στο νησί, ενεπλάκη σε πολέμους και πέρασε από τη σταδιακή κατάκτηση των Γάλλων και των Ιταλών έως το 1943.³⁸ Τότε το κατέλαβαν οι Σύμμαχοι, που μετέφεραν τους κατοίκους του ως πρόσφυγες στην Κύπρο κι έπειτα στην Παλαιστίνη, ενώ το νησί χρησιμοποιήθηκε ως πολεμική βάση επί δύο χρόνια, βομβαρδίστηκε από γερμανικά στούκας και πυρπολήθηκε, με απο-

³⁶ Βλ. σχετικά τις απόψεις των γεωγράφων Henri Lefebvre 1991, Edward Soja 1996, 2009, και των ανθρωπολόγων George Marcus 1995 και Arjun Appadurai 2014. Βλ. επίσης Skordoulis & Arvanitis 2008.

³⁷ Για την ιστορία, τον πολιτισμό και την κοινωνία του Καστελλορίζου, βλ. επιλεκτικά Βαρδαμίδης 1948, Χατζηφώτης 1982 και Tsenoglou 1985. Για τη μετανάστευση των Καστελλοριζιτών στην Αυστραλία και για την ανάπτυξη των κοινοτήτων τους στη χώρα αυτή, βλ. Chryssanthopoulou-Farrington 1986· Chryssanthopoulou 1993, σ. 31-67· Yiannakis 1996, σ. 46-67· Appleyard and Yiannakis 2002, σ. 11-19.

³⁸ Για τη γαλλική κατοχή του Καστελλορίζου, βλ. Παπαναστασίου 2004.

τέλεσμα να καταστραφεί μεγάλο μέρος του ανθηρού οικισμού του. Το τελευταίο κύμα Καστελλοριζίων μεταναστών ακολούθησε τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και αποτελούνταν από πρώην πρόσφυγες, πολλοί από τους οποίους είχαν επιβιώσει από ένα τραγικό ναυάγιο μετά από φωτιά που ξέσπασε στο πλοίο που τους μετέφερε κατά τον επαναπατρισμό τους από την Αίγυπτο στο Καστελλόριζο, μετά το τέλος του πολέμου.³⁹

Το Περθ ήταν η πρώτη πόλη όπου συγκροτήθηκε καστελλοριζιακή κοινότητα, η οποία, μάλιστα, ίδρυσε και την πρώτη εθνοτικοτοπική ελληνική οργάνωση, τον Καστελλοριζιακό Σύλλογο Δυτικής Αυστραλίας το 1914. Ο σύλλογος αυτός εκτελούσε χρέη ελληνικής κοινότητας και έπαιξε κάρριο ρόλο στην ίδρυση της Ελληνικής Κοινότητας Δυτικής Αυστραλίας το 1923 και στη δημιουργία ελληνικής Ορθόδοξης εκκλησίας των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης, προστατών αγίων του Καστελλοριζίου το 1937. Η αριθμητική και κοινωνική υπεροχή των Καστελλοριζίων στο Περθ εκφράστηκε στην ηγεμονική τους θέση στην ελληνική παροικία και στα πολιτικά αξιώματα της κοινότητας και των διαφόρων συλλόγων. Σταδιακά, μια ελίτ Καστελλοριζίων παγιώθηκε στο Περθ. Χαρακτηριζόταν από μιαν ιδεολογία που προέβαλε διακριτά πρότυπα συμπεριφοράς για τους άνδρες και τις γυναίκες, βασισμένα σε αξίες και πρακτικές που ακολουθούσαν οι ανώτερες τάξεις στο Καστελλόριζο: τέτοιες αξίες και πρακτικές ήταν η ισχυρή σύνδεση με το σπίτι και την οικογένεια για τις γυναίκες, η επαγγελματική επιτυχία για τους άνδρες και η συστηματική ενασχόληση με τη θρησκεία και τις εκκλησίες και για τα δύο φύλα.⁴⁰

Ο αριθμός των Καστελλοριζίων στην ελληνική κοινότητα του Περθ παρέμεινε σημαντικός και μετά την μεταπολεμική αθρόα μετανάστευση Ελλήνων – μεταξύ άλλων μεταναστών – στην Αυστραλία κατά τις δεκαετίες του 1950-1970. Ενώ μεγάλοι αριθμοί κατέκλυσαν τις κοινότητες των ανατολικών πολιτειών της Αυστραλίας, αλλάζοντας τη δημογραφία και τις ισορροπίες της πολιτικής εξουσίας στις ελληνικές κοινότητες σε πόλεις όπως το Σύννεϊ και η Μελβούρνη, όπου επίσης υπήρχαν κοινότητες Καστελλοριζίων, σχετικά λίγοι Έλληνες μετανάστευσαν στο Περθ μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Μεταξύ αυτών υπήρχαν και Καστελλοριζιοί, οι οποίοι σώθηκαν από το ναυάγιο του πλοίου κατά την επιστροφή τους από την προσφυγιά και αποφάσισαν να αναζητήσουν την τύχη τους στην Αυστραλία κοντά σε συγγενείς και συμπατριώτες τους λόγω της έλλειψης υποδομών και της οικονομικής δυσπραγίας του Καστελλοριζίου. Το Περθ, λοιπόν, παρέμεινε μια περισσότερο αγγλοσαξωνι-

³⁹ Βλ. σχετικά Boyatzis & Pappas 1995, Παντελής 2002, σ. 45-89.

⁴⁰ Βλ. σχετικά Chryssanthopoulou 2003 και Χρυσανθοπούλου 2009.

κή πόλη απ' ό,τι οι μεγάλες πρωτεύουσες της ανατολικής Αυστραλίας, που κατακλύσθηκαν από νοτιοευρωπαίους και άλλους μετανάστες και ενωρίτερα ανέπτυξαν μια στροφή προς την πολυπολιτισμική ιδεολογία και πολιτική (multiculturalism).⁴¹ Η ελληνική κοινότητα του Περθ, με τη σειρά της, παρέμεινε επί μεγάλο χρονικό διάστημα κάτω από την ηγεμονία των Καστελλοριζιών, και μάλιστα της δεύτερης γενιάς των προπολεμικών μεταναστών προς τους οποίους αντιστρατεύθηκαν οι νέοι Έλληνες μετανάστες, με αποτέλεσμα να επέλθει η δημιουργία νέων, ανταγωνιστικών κοινοτήτων, εκκλησιών, σχολείων και άλλων οργανώσεων, στις οποίες, όμως, ακόμη διεκδικούσαν εξουσία οι Καστελλοριζιοί.⁴²

Σήμερα, η ομάδα των Καστελλοριζιών του Περθ δεν ξεχωρίζει τόσο από την πολιτική της εξουσία στην κοινότητα, όπου μη καστελλοριζιακής καταγωγής άτομα έχουν πλέον ανέλθει στα ανώτερα αξιώματα – για παράδειγμα, ο νυν πρόεδρος της Ελληνικής Κοινότητας Δυτικής Αυστραλίας είναι Κύπριος μετανάστης. Έναν αιώνα και πλέον μετά την έναρξη της μετανάστευσής τους από το Καστελλόριζο και από τις παροικίες της Αιγύπτου στην Αυστραλία, οι Καστελλοριζιοί υπολογίζονται σήμερα σε 5.000-7.000 άτομα, συνυπολογίζοντας όλες τις μεταναστευτικές γενιές και αποτελούν το 35% περίπου του ελληνικού πληθυσμού της Δυτικής Αυστραλίας, που είναι κυρίως συγκεντρωμένος στην πρωτεύουσά της, το Περθ, μια πόλη 1.000.000 κατοίκων.⁴³ Παρά το μικρό τους αριθμό, όμως, οι Καστελλοριζιοί, *Cazzies*, όπως αυτοαποκαλούνται και όπως είναι γνωστή η ομάδα τους στην αυστραλιανή κοινωνία, χαίρουν ιδιαίτερης αναγνώρισης στον δημόσιο λόγο και έχουν σημαντική δημόσια παρουσία στην Αυστραλία, με πολλούς εκπροσώπους τους στην πολιτική, την επιστημονική και την οικονομική ζωή της χώρας αυτής. Ο πρώην Κυβερνήτης της Δυτικής Αυστραλίας, Ken Michael (2006-2011), είναι ένας χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πολιτειακής τους δύναμης.

⁴¹ Βλ. Galbally 1978 ('Galbally report'), αναφορά για τις υπηρεσίες και τα προγράμματα για τους μετανάστες μετά την άφιξή τους. Για την πολυπολιτισμικότητα ως ιδεολογία και πολιτική της Αυστραλίας, βλ. επίσης Jupp 2002 και Chryssanthopoulou 1993, σ. 87-103 για τις αντιδράσεις των Ελλήνων του Περθ σε αυτήν.

⁴² Για την αντιπαράθεση των προ-πολεμικών και μετα-πολεμικών Ελλήνων μεταναστών στο Περθ, ιδιαίτερα όσον αφορά στην εξουσία στις εκκλησίες και στις κοινότητες, και για τον ρόλο της ελίτ των Καστελλοριζιών στην αντιπαράθεση αυτή, βλ. Chryssanthopoulou 1993, σ. 201-262 και Χρυσανθοπούλου 2009, σ. 331-335. Για μια προσέγγιση του θέματος από την προοπτική των «ιστορικών γενεών» (βλ. σημ. 15 ανωτέρω), βλ. Chryssanthopoulou 2015, σ. 73-79.

⁴³ Yiannakis 2009, σ. 353.

Η μακρόχρονη και επιτυχημένη συλλογική παρουσία των Καστελλοριζιών στο Περθ μεταφράζεται σε συμβολικό κεφάλαιο σημαντικό για την ομάδα τους, αλλά και για την υπόλοιπη ελληνική κοινότητα, της οποίας η καστελλοριζιακή ελίτ και συνεκδοχικά η καστελλοριζιακή ομάδα, αποτελεί επίλεκτο τμήμα. Οι απόγονοι των Καστελλοριζιών μεταναστών συνδέονται με το παρελθόν της ομάδας τους και δομούν την προσωπική και τη συλλογική τους εθνοτική και εθνοπολιτισμική ταυτότητα μέσω της μύησης στον μύθο του Καστελλορίζου και των Καστελλοριζιών της διασποράς. Στη συνέχεια θα δούμε πώς συγκροτείται ο μύθος αυτός και πώς εκφράζεται τοπικά, στον αστικό χώρο του Περθ, πολυτοπικά, στις σχέσεις και στις ανταλλαγές των Καστελλοριζιών της Αυστραλίας με το νησί καταγωγής τους, και διαδικτυακά, μέσω της δημιουργίας ιστότοπων καστελλοριζιακού ενδιαφέροντος. Στους ιστότοπους αυτούς αναπτύσσονται και μεταβιβάζονται από τη μια γενιά στην άλλη οι εμπειρίες, τα σύμβολα και άλλα στοιχεία του καστελλοριζιακού μύθου και της καστελλοριζιακής ταυτότητας.

3. Μνήμη και ταυτότητα στον αστικό χώρο του Περθ

Μία ομάδα δεν αφηγείται την ιστορία της μόνο με λόγια. Την αφηγείται μέσα από υλικά στοιχεία, τεκμήρια της παρουσίας και της ιστορίας της στον χώρο και στον χρόνο. Την αφηγείται επίσης, μέσα από έθιμα και τελετουργίες στον κύκλο του χρόνου και στον κύκλο της ζωής των μελών της, τα οποία επίσης εκτυλίσσονται στον χώρο.⁴⁴ Υλικά αντικείμενα, κτήρια και επιγραφές λειτουργούν ως ενθυμήματα του παρελθόντος στο παρόν και το συνδέουν με το μέλλον. Ιδιαίτερα για μια ομάδα ανθρώπων που έχουν μετακινηθεί στον χώρο, όπως είναι οι πρόσφυγες και οι μετανάστες, η αποτύπωση της παρουσίας τους στον χώρο του νέου τόπου κατοικίας τους, της νέας πατρίδας, εκτελεί διπλή λειτουργία. Πρώτα, συνδέει συναισθηματικά και αναστοχαστικά την ομάδα με το παρελθόν της σε άλλη γη, θεραπεύοντας τη νοσταλγία και το υπαρξιακό ρήγμα που δημιούργησε ο ξεριζωμός: σε αυτή την περίπτωση, η μνήμη που ενεργοποιείται μέσω του χώρου, λειτουργεί θεραπευτικά. Δεύτερον, μια τέτοια αποτύπωση στον χώρο της νέας πατρίδας αποτελεί και διεκδίκηση του νέου τόπου από τους μετανάστες ή τους πρόσφυγες που ρίχνουν νέες ρίζες και δημιουργούν ένα μύθο, ο οποίος τους συνδέει με τη νέα τους πατρίδα: εδώ, η μνήμη που εκφράζεται μέσω των τεκμηρίων του χώρου, λειτουργεί δημιουργικά για τις γενιές του παρόντος και του μέλλοντος.

Από το ευρύ φάσμα των αναμνήσεων και των αφηγήσεων των Καστελλοριζιών που είναι συνυφασμένες με τον χώρο του Περθ, είναι σημα-

⁴⁴ Βλ. σχετικά Νιτσιάκος 2003.

ντικό να εστιάσω στο αφήγημα που λειτουργεί ως συλλογικός μύθος για την αρχική συλλογική παρουσία και ενότητας της ελληνικής κοινότητας στον χώρο, όπως αναδεικνύεται μέσα από υλικά στοιχεία όπως κτήρια, τοπωνύμια και άλλα τεκμήρια της παρελθοντικής ζωής της ελληνικής γειτονιάς στην περιοχή Northbridge, κοντά στο κέντρο του Περθ. Το γεγονός ότι τα υλικά αυτά τεκμήρια υφίστανται και εν μέρει λειτουργούν και σήμερα για τις ανάγκες της ελληνικής κοινότητας, ενισχύει την ομαδοποίηση και τη συλλογική αίσθηση εθνοτικής ταυτότητας των Καστελλοριζιτών αλλά και των υπόλοιπων Ελλήνων του Περθ.⁴⁵

Παρ' όλο που οι Καστελλοριζιοί και οι λοιποί Έλληνες δεν ζουν πλέον κοντά στο κέντρο του Περθ, εντούτοις οι πρώτες και κύριες κοινοτικές τους δομές βρίσκονται εκεί, και η περιοχή Northbridge ακόμη θεωρείται ως η αρχική κοιτίδα της ελληνικής παρουσίας στην πόλη αυτή. Στην Parker Street, τα τρία κτήρια που σηματοδοτούν την ιστορική – αλλά και τη σύγχρονη – παρουσία της ελληνικής κοινότητας, βρίσκονται σε μια σειρά που περιλαμβάνει το κτήριο της Ένωσης Ελληνίδων Γυναικών (Hellenic Women's Association), το κτήριο της Ελληνικής Κοινότητας Δυτικής Αυστραλίας και την εκκλησία των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης. Τις Κυριακές ή τις μεγάλες γιορτές της Ορθοδοξίας, ο χώρος πλημμυρίζει από Έλληνες που πηγαίνουν στη λειτουργία, ακολουθούν τον Επιτάφιο ή συνορτάζουν την Ανάσταση. Μετά την κυριακάτικη λειτουργία πολλοί πηγαίνουν στο διπλανό κτήριο της Ελληνικής Κοινότητας για να πιουν τσάι ή καφέ και να συνομιλήσουν με συμπατριώτες και φίλους.

Μπροστά από τα τρία κτήρια υπάρχει μια μικρή πλατεία με δέντρα και παγκάκια. Όταν ξεκίνησα την έρευνά μου το 1984 ονομαζόταν Russell Square και πολλοί με είχαν προειδοποιήσει να την αποφεύγω, αφού σύχναζαν εκεί άτομα περιθωριακά και θεωρούμενα ως «επικίνδυνα». Το 2004, όταν επισκέφθηκα πάλι το Περθ μετά από 18 χρόνια απουσίας, η πλατεία είχε μετονομασθεί σε “Megisti Promenade”, αποτυπώνοντας στον χώρο την ανάμνηση της προέλευσης των πρώτων Ελλήνων κατοίκων της περιοχής από το Καστελλόριζο, το επίσημο, αρχαίας προέλευσης όνομα του οποίου είναι ‘Μεγίστη’. Τριάντα χρόνια πριν, οι δρόμοι γύρω από την εκκλησία που όριζαν την περιοχή Northbridge, διατηρούσαν αρκετά από τα απομεινάρια των μικρών, αποικιακού στυλ ισόγειων σπιτιών με μεταλλική στέγη, που αποτελούν τυπικά δείγματα παραδοσιακής αυστραλιανής αρχιτεκτονικής, ενώ κάποια περιείχαν και στοιχεία νεοκλασικής αρχιτεκτονι-

⁴⁵ Το υλικό της παρούσας ενότητας προέρχεται από τη διατριβή μου, Chryssanthopoulou 1993, σ. 103-126.

κής, όπως κίονες στο περιστύλιο, στο μπροστινό μέρος του σπιτιού. Δεν ζούσαν όμως πλέον άτομα ελληνικής καταγωγής στη Northbridge, που είχε μετατραπεί σε συνοικία φθηνής κατοικίας για μια νέα ομάδα μεταναστών, κυρίως Βιετναμέζων, που διέμεναν στα παλιά και συχνά απεριποίητα σπιτάκια της. Μόνο τρεις ηλικιωμένες Ελληνίδες ζούσαν ακόμη εκεί, από τις οποίες η μια μου παραπονέθηκε για την ανασφάλεια που ένιωθε και για συχνές κλοπές στην περιοχή.

Δεν ήταν έτσι τα πράγματα στα χρόνια της κυριαρχίας του ελληνικού, κυρίως καστελλοριζιακής προέλευσης, στοιχείου στην περιοχή, που αφορούν στην περίοδο μεταξύ 1930 και 1950. Στο ζενίθ της ανάπτυξής της, πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η συνοικία είχε περίπου 150 ελληνικές οικογένειες. Μεγάλος αριθμός τους κατοικούσε στην πρώτη ανατολική παράλληλο της Parker Street, στην Lake Street. Ένας Καστελλοριζιός θυμήθηκε και μου αποτύπωσε σε σχεδιάγραμμα, περίπου 70 οικογένειες που ζούσαν μεταπολεμικά στην περιοχή, 35 από τις οποίες διέμεναν στη Lake street. Από αριθμητικά στοιχεία διαθέσιμα, φαίνεται ότι, πέρα από την θέση της περιοχής κοντά στο κέντρο του Περθ και στα μέσα μαζικής μεταφοράς, το βασικό της πλεονέκτημα για τους Καστελλοριζιούς και τους λοιπούς Έλληνες κατοίκους της ήταν η ύπαρξη της εκκλησίας, αφιερωμένης στους πολιούχους αγίους του Καστελλορίζου, Κωνσταντίνο και Ελένη. Οι Καστελλοριζιοί, με βαθιά θρησκευτική παράδοση που εκφραζόταν με τη μορφή του παντός είδους ευεργετισμού των εκκλησιών, τόσο στο νησί, όσο και στη διασπορά, περιέβαλλαν με φροντίδα τις εκκλησίες, και ιδιαίτερα τον Άγιο Κωνσταντίνο, που παρέπεμπε στο νησί καταγωγής τους. Δεν έχαναν την ευκαιρία να τονίζουν ότι η εκκλησία αυτή, όπως και οι υπόλοιπες του Περθ, ήταν κυρίως δικά τους δημιουργήματα. «Τριπεννάκι τριπεννάκι τις χτίσανε τις εκκλησίες οι Καστελλοριζιοί, γι' αυτό τις πονάνε», μου είπε ένας ηλικιωμένος Καστελλοριζιός, ενώ ένας συμπατριώτης του με διαβεβαίωσε ότι, συγκρινόμενοι με τους συμπατριώτες τους στο Σύδνεϋ, οι Καστελλοριζιοί του Περθ ήσαν ανώτεροι, «γιατί έχουμε κάνει περισσότερα ελληνορθόδοξα», έργα, δηλαδή, που στόχευαν να ωφελήσουν ολόκληρη τη θρησκευτική κοινότητα των Ορθοδόξων Ελλήνων.⁴⁶

Μιλώντας για τη ζωή στην περιοχή Northbridge εκείνη την περίοδο, οι Καστελλοριζιοί αναθυμούνται το κλίμα της γειτονιάς και της εύκολης κοινωνικής συναναστροφής που υπήρχε ανάμεσά τους. Με τα λόγια μιας ηλικιω-

⁴⁶ Για τις πολιτικές συνιστώσες της θρησκευτικής δραστηριότητας των Καστελλοριζιών του Περθ βλ. Χρυσανθοπούλου 2009, σ. 331-335. Για μια προσέγγιση της θρησκευτικής κοινοτικής δραστηριότητας των Καστελλοριζιών, βλ. Chryssanthopoulou 2009, σ. 209-211, 213-215.

μένης γυναίκας: «*Βγάζαμε τις καρέκλες μας έξω στο πεζοδρόμιο και καθόμασταν εκεί ώρες ολόκληρες, πίνοντας καφέ και λέγοντας ιστορίες, μερικές φορές ως τις δύο το πρωί*».⁴⁷ Αναμνήσεις που μας θυμίζουν ανάλογες χρήσεις του αστικού χώρου στην Ελλάδα, όπως στη γνωστή εθνογραφικά περίπτωση των προσφυγικών συνοικισμών της Κοκκινιάς που έχει μελετήσει και αναλύσει η Renée Hirschon.⁴⁸ Αρκετοί αναφέρθηκαν στις ανταλλαγές επισκέψεων ανάμεσα στα σπίτια τις ημέρες της εορτής του πατέρα της οικογένειας. Η θεία Σταυρούλα, μία από τις βασικές και ιδιαίτερα αγαπημένες συνομιλήτριές μου, που και ο άντρας της λεγόταν Μιχάλης, θυμόταν ότι των Ταξιαρχών επισκεπτόταν «*τριάντα σπίτια στη σειρά*», αφού το όνομα αυτό είναι δημοφιλές στο Καστελλόριζο, όπως και σε όλα τα Δωδεκάνησα.

Αυστραλογεννημένοι Καστελλοριζιοί και Καστελλοριζιές κοινωνικοποιήθηκαν μέσα στον ελληνικό αυτόν αστικό χώρο, με παραστάσεις και συναισθητικές εμπειρίες, που ανακαλούνται συνειρμικά ως αναμνήσεις από τη ζωή της γειτονιάς και την πανταχού παρουσία της εκκλησίας, όταν μιλούν για τα παλιά ή όταν περπατούν στον βιωματικά οικείο αυτόν χώρο. Ένας Καστελλοριζιός τρίτης γενιάς μου αφηγήθηκε το έθιμο των ανδρικών πασχαλινών επισκέψεων που διατηρούνταν στο Περθ έως τα χρόνια της επιτόπιας έρευνάς μου – δεν γνωρίζω αν συνεχίζεται τώρα: «*Από την Κυριακή της Ανάστασης το πρωί έως αργά το βράδυ οι άντρες επισκέπτονταν όλες τις συγγενικές τους οικογένειες, όπου τους καλοδέχονταν και τους τράταραν οι γυναίκες. Αυτό συνεχίστηκε και αφού απομακρύνθηκαν από την περιοχή Northbridge και εγκαταστάθηκαν στα προάστεια*». Η γειτνίαση διευκόλυε τη διατήρηση των δεσμών συγγένειας, που συνεχίστηκαν και μετά τη διασκόρπιση της ομάδας μακριά από το κέντρο του Περθ.

Όσο για τον ρόλο της εκκλησίας στη ζωή των κατοίκων της Northbridge: «*Δεν χάναμε ποτέ την εκκλησία*», μου είπε μια μεσόκοπη γυναίκα. «*Όταν χτυπούσαν οι καμπάνες – του αγίου Κωνσταντίνου – ήταν σα να σε καλούσαν*».⁴⁹ Εξάλλου, στην εκκλησία, στο εξαρτώμενο από την Ελληνική Κοινότητα ελληνικό απογευματινό και σαββατιάτικο σχολείο και στους συλλόγους νέων (όπως το Hellenic Youth Association) που έδρευαν σε αυτή την περιοχή, κοινωνικοποιούνταν συλλογικά τα μέλη των νεότερων γενεών, μαθαίνοντας την ελληνική γλώσσα, τις αξίες και τις πρακτικές του τόπου καταγωγής τους, τα οποία μοιράζονταν με άλλους συνομηλικούς τους, και μάλιστα σε μια περίο-

⁴⁷ Chryssanthopoulou 1993, σ. 112.

⁴⁸ Βλ. Hirschon 2004, σ. 299-339.

⁴⁹ Chryssanthopoulou 1993, σ. 113.

δο που η ιδεολογία της πολιτισμικής αφομοίωσης κυριαρχούσε στην αυστραλιανή κοινωνία, έως τα τέλη του 1960 περίπου.⁵⁰

Ένα παραστατικό παράδειγμα που εκφράζει την πολιτισμική νοηματοδότηση και αντίληψη του χώρου της πρώτης αυτής ελληνικής γειτονιάς περιλαμβάνεται στα ακόλουθα λόγια μιας γυναίκας δεύτερης γενιάς που ζούσε στην περιοχή Northbridge κατά τα πρώτα χρόνια του γάμου της. Όταν ο μικρός της γιος έβλεπε να πλησιάζουν από μακριά κάποιοι Έλληνες γέροντες που έκαναν τον περίπατό τους στο δρόμο, έτρεχε στη μητέρα του και της έλεγε (στα ελληνικά): «*Έρχονται οι γεροντάκοι. Να τους κάνουμε καφέ*». Ένα σαφές παράδειγμα της μεταβίβασης των αξιών και των πρακτικών της ομάδας, ενός *habitus* που η πολύχρονη συνύπαρξη στο χώρο βοήθησε να σφυρηλατηθεί.⁵¹ Φαντάζομαι ότι το τοπίο της Northbridge για το παιδί αυτό και για όλα τα παιδιά που μεγάλωσαν μαζί εκείνη την περίοδο και που τώρα είναι ενήλικες, με δικά τους παιδιά και εγγόνια, έχει ιδιαίτερες συνδηλώσεις, πολύ διαφορετικές από αυτές που έχουν άλλοι Αυστραλοί κάτοικοι του Περθ για τον ίδιο χώρο.

«*Οι τόποι, μέσα από την ονοματοθεσία και την ανάπτυξη ανθρώπινων και μυθολογικών συσχετισμών, επενδύονται με νόημα και σημασία*», σημειώνει ο Tilley σχολιάζοντας τη λειτουργία των τοπωνυμίων.⁵² Στη δεύτερη επιτόπια έρευνά μου στο Περθ, το 2004, περιδιαβάζοντας τους δρόμους γύρω από την εκκλησία, παρατήρησα ότι κάποιοι μικροί δρόμοι της περιοχής είχαν πλέον τα ονόματα καστελλοριζιακών οικογενειών της περιοχής, για παράδειγμα, *Antonias Street*, προφανώς εκεί όπου έμενε παλιά η οικογένεια Αντωνιά. Επιπλέον, υπήρχαν σε κάποια πεζοδρόμια ή πεζοδρόμους μπρούντζινες *αναμνηστήριες πλάκες* που ανέφεραν τα ονόματα οικογενειών Καστελλοριζιτών που είχαν ζήσει σε εκείνη την περιοχή. Οι πλάκες αυτές, πέρα από ορόσημα της ιστορίας συγκεκριμένων οικογενειών στην περιοχή, οριοθετούν τη συλλογική παρουσία και την ιστορία της ελληνικής κοινότητας στο Περθ, μέσα από τη σύνδεσή της με την καρδιά του αστικού του χώρου, την περιοχή Northbridge. Μια αναμνηστήρια πλάκα

⁵⁰ Chryssanthopoulou 1993, σ. 115.

⁵¹ Για την έννοια του *habitus*, της έξης ή του έθους, την οποία εισήγαγε ο Pierre Bourdieu, βλ. Bourdieu 1977, σ. 72. Με την έννοια αυτή αναφέρεται σε «διαθέσεις που 'καλλιεργούνται' μέσω της αλληλεπίδρασης με 'έναν ολόκληρο συμβολικά δομημένο περίγυρο', και αυτές οι 'καλλιεργημένες διαθέσεις' 'εγγράφονται στο σχήμα του σώματος και στα σχήματα της σκέψης'», όπως αναλύει σε πιο κατανοητό λόγο τον ορισμό του Bourdieu η Jane Cowan (1998, σ. 30, παραπέμποντας σε Bourdieu 1977, σ. 15).

⁵² Tilley 2012, σ. 227.

αναφέρει τα εξής: «*Η οικία στον αριθμό 98 της Lake street που βρισκόταν σε αυτόν το χώρο, κτίσθηκε το 1927 για τον Αγαπητό Jack Michael και την οικογένειά του. Το σπίτι κατεδαφίστηκε το 1987*». Οι Έλληνες διαβάτες της περιοχής συγκινούνται και αναθυμούνται πρόσωπα και γεγονότα του παρελθόντος της ελληνικής κοινότητας διαβάζοντας τις επιγραφές αυτές, που αποτελούν και εναύσματα για την εμβύπτιση στην ιστορία και στον μύθο της ομάδας τους για τα παιδιά και τα εγγόνια τους σήμερα. Οι απόγονοι μαθαίνουν να συνδέουν το κέντρο της πόλης τους με ονόματα ελληνικά, καστελλοριζιακά, που πιστοποιούν τις ρίζες της ομάδας τους στην καρδιά του αστικού χώρου και είναι περήφανοι για την συλλογική παρουσία τους στην πολεοδομική ιστορία του Περθ. Κατά την επίσκεψή μου στο Περθ το 2004 με 'ξενάγησε' στα νέα αυτά στοιχεία του επανανοηματοδοτημένου χώρου της Northbridge ένας παλιός μου γνώριμος, Καστελλοριζιός τρίτης γενιάς, ο οποίος με μεγάλη περηφάνεια μου έδειξε τις αναμνηστήριες πλάκες με τα ονόματα των καστελλοριζιακών οικογενειών και μου αφηγήθηκε την ιστορία της καθεμιάς τους.

Πέρα από τον δημόσιο χώρο της πόλης, οι Καστελλοριζιοί καλλιεργούν και μεταβιβάζουν στα παιδιά τους τον εθνοτικοποιημένο μύθο της ομάδας τους, που βασίζεται στο ναυτεμπορικό και κοσμοπολίτικο υπόβαθρο των προγόνων τους πριν τη μετανάστευση, στο περιβάλλον των σπιτιών τους στο Περθ. Τα αντικείμενα που περικλείει το σπίτι λειτουργούν ως μετωνυμία γι' αυτό, εκφράζοντας το όλο και συνδέοντας το παρελθόν με το παρόν και το μέλλον. Πέρα από σύμβολα προσωπικής ταυτότητας, τα αντικείμενα του σπιτιού συχνά ανακαλούν και συνοψίζουν το κοινό παρελθόν μιας ομάδας, αποτελώντας μέρος του συμβολικού της κεφαλαίου και εκφράζοντας τον εθνοτικό της μύθο και την ιδεολογία της.⁵³ Δεν μπορούσα παρά να προσέξω τη σημασία του σπιτιού ως κοινωνικού πλαισίου για τη διατήρηση και τη μεταβίβαση της ταυτότητας ανάμεσα στις (γενεαλογικές) γενιές,⁵⁴ μέσα από την καλλιέργεια ενός *έθους* (habitus) πολιτισμικά προδιαγεγραμμένων προδιαθέσεων στους αυστραλογεννημένους Καστελλοριζιούς. Στα αντικείμενα – κειμήλια των σπιτιών τους είχε εναποτεθεί το πολιτισμικό κεφάλαιο των οικογενειών: Φωτογραφίες προγόνων ντυμένων με τις παραδοσιακές φορεσιές του Καστελλοριζίου, επιχρυσωμένες κανάτες

⁵³ Βλ. σχετικά Χρυσανθοπούλου 2012, σ. 393- 394.

⁵⁴ Στη μελέτη Χρυσανθοπούλου 2012 διερευνώνται και ερμηνεύονται οι τρόποι με τους οποίους οι διαφορετικές (γενεαλογικές) γενιές Καστελλοριζιίων του Περθ αντιλαμβάνονται, διαχειρίζονται και μεταβιβάζουν την ταυτότητά τους. Η έμφαση αυτής της μελέτης είναι στις διαγενεακές σχέσεις και ανταλλαγές στις οικογένειες και στην κοινότητα των Καστελλοριζιίων του Περθ.

από την Αίγυπτο τοποθετημένες πάνω στο τζάκι, κεντήματα που μαρτυρούσαν τη νοικοκυροσύνη γιαγιάδων και μητέρων. Υπήρχαν και αντικείμενα με τελετουργική χρήση που έβγαιναν από τα συρτάρια για να συνοδέψουν μέλη των οικογενειών στα σημαντικά ταξίδια-σταθμούς στη ζωή τους: μαντήλια *τσιλανιώτικα*, φλουριά και διαμαντένια δαχτυλίδια που ανταλλάσσονταν στους αρρεβώνες, κοσμήματα που εκθέτονταν δίπλα στο κρεβάτι του νέου ζευγαριού κατά την προγαμήλια τελετή της ετοιμασίας του, αλλά και *αντάφια*, σάβανα δηλαδή, και κεριά φερμένα από τα Ιεροσόλυμα, που συνόδευαν τις Καστελλοριζιές προσκυνήτριες των Αγίων Τόπων στην τελευταία τους κατοικία.⁵⁵ Καθώς μου επιδείκνυαν τα αντικείμενα αυτά, ή σε ερωτήσεις δικές μου σε σχέση με αυτά, οι αφηγήσεις που προέκυπταν έρχονταν φως στο κοινωνικο-οικονομικό και στο πολιτισμικό παρελθόν του Καστελλορίζου κατά τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα ή και παλαιότερα, αλλά και στους τρόπους με τους οποίους οι απόγονοι αντιλαμβάνονταν τη σχέση τους με το παρελθόν αυτό.

Αναφέρω δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα του διασπορικού αφηγήματος των Καστελλοριζιών του Περθ στον χώρο των σπιτιών τους. Το πρώτο συνίσταται στη μεγάλη φωτογραφία του λιμανιού του Καστελλορίζου στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, γεμάτου από πλήθος αγκυροβολημένων πλοίων, με τα κομψά νεοκλασικά σπίτια των πλούσιων οικογενειών στο περιγράμματά του, φωτογραφία, η οποία δέσποζε σε περίοπτη θέση στο σαλόνι ή το καθιστικό πολλών σπιτιών.⁵⁶ Οι συνομιλητές μου ένοικοι έσπευδαν να μου μιλήσουν για την εμφανώς πολύ σημαντική γι' αυτούς ναυτική παράδοση του Καστελλορίζου, για το εμπόριο και τις αποικίες των Καστελλοριζιών στην απέναντι μικρασιατική ακτή – δεδομένου και του γεγονότος ότι πολλές οικογένειες Καστελλοριζιών κατάγονταν από τις μικρασιατικές παροικίες – και για τον «στόλο» των караβιών τους. Στις συζητήσεις μας μιλούσαν για το συγκεκριμένο υπόβαθρο των δικών τους αλλά και άλλων οικογενειών, προπαππούδων και παππούδων, που ήσαν εμποροπλοίαρχοι ή έμποροι και ταξίδευαν στη λεκάνη της Μεσογείου.

Το δεύτερο παράδειγμα αφορά στην περίπτωση ενός Καστελλοριζιού μεγαλοεπιχειρηματία, τον κήπο του σπιτιού του οποίου στόλιζε η βαρύτατη άγκυρα του караβιού του παππού του, την οποία ο εγγονός βρήκε και έφερε στο Περθ. Ο παππούς, πλούσιος εμποροπλοίαρχος των αρχών του 20^{ου} αιώνα, έχασε το πλοίο του που δεσμεύτηκε από τους Ιταλούς, με αποτέλε-

⁵⁵ Βλ. σχετικά Χρυσανθοπούλου 1985· Chryssanthopoulou 1993, σ. 374-380· και Χρυσανθοπούλου 2012, σ. 392-408.

⁵⁶ Χρυσανθοπούλου 2012, σ. 394.

σμα η οικογένεια να αναγκαστεί να μεταναστεύσει στην Αυστραλία για καλύτερη τύχη. Ο εγγονός ταυτίζονταν ιδεολογικά και συναισθηματικά με τον εμποροπλοίαρχο παππού του και ερμήνευε τη δική του ενασχόληση με επιχειρήσεις ψαριών και αλιείας μαργαριταριών ως συνέχιση μιας οικογενειακής παράδοσης, τεκμήριο και σύμβολο της οποίας αποτελούσε η βαριά άγκυρα του πλοίου του παππού.⁵⁷

Το σπίτι αποτελεί και χώρο κοινωνικοποίησης στις αξίες και στις πρακτικές της ομάδας, μέσω της συμμετοχής των μελών του σε έθιμα και τελετουργίες στον κύκλο του χρόνου (εορτασμό Χριστουγέννων, Πρωτοχρονιάς, Πάσχα κ.λπ.) και στον κύκλο της ζωής (γεννήσεις, ενηλικιώσεις, ονομαστικές εορτές και γενέθλια, γάμους, κηδείες κ.λπ.). Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα ήταν η μελέτη συγκρητιστικού τύπου εθιμικών πρακτικών, αφού αποδείκνυε τη δυναμικότητα της καστελλοριζιακή παράδοσης, αλλά και την ευελιξία της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η προ-γαμήλια τελετουργία των *μουσουκαρφιών* για την προστασία της νύφης από το κακό μάτι, που συνδυάστηκε με το έθιμο του *kitchen tea*, κατά το οποίο συγγενείς και φίλες της, τής φέρνουν «τα δώρα της κουζίνας». Η υβριδική αυτή εθιμική τελετουργία οφείλεται στον μακρόχρονο συγχρωτισμό των Καστελλοριζιτών με Αγγλο-αυστραλούς και στην υιοθέτηση από μέρους των πρώτων, των πολιτισμικών αξιών και πρακτικών της κυρίαρχης πολιτισμικά ομάδας, με ταυτόχρονο δημιουργικό μετασχηματισμό τους, ώστε να εκφράζουν την καστελλοριζιακή παράδοση και ταυτότητα.⁵⁸

4. Διεθνική επικοινωνία και πολυτοπική συγκρότηση της ταυτότητας

Κατά την αρχική μου επιτόπια έρευνα στο Περθ (1984-1986), πλην ολίγων εξαιρέσεων, η προοπτική ενός ταξιδιού στο Καστελλόριζο και γενικότερα οι επαφές με την κοινωνία του, ήταν μάλλον έμμεσες και υποτονικές από πλευράς Καστελλοριζιτών του Περθ, μεταναστών και αυστραλογεννημένων. Το νησί είχε υποστεί μεγάλες καταστροφές κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όταν χρησίμευσε ως Συμμαχική βάση με παρουσία βρετανικού στρατού σε αυτό, βομβαρδίστηκε επανειλημμένα και καταστράφηκε από εκτεταμένες πυρκαγιές, ενώ οι κάτοικοί του είχαν μεταφερθεί σε στρατόπεδα προσφύγων στην Παλαιστίνη. Οι κτηριακές και άλλες υποδομές του είχαν υποστεί ανεπανόρθωτες βλάβες, οι οποίες χρειάζονταν μεγάλο χρόνο να αποκατασταθούν. Πολλά από τα σπίτια που ανή-

⁵⁷ Βλ. σχετικά Chryssanthopoulou 2003, σ. 123 και Χρυσανθοπούλου 2012, σ. 395-396.

⁵⁸ Βλ. σχετικά Χρυσανθοπούλου-Farrington 1999 και Χρυσανθοπούλου 2008α, σ. 335-338.

καν σε Καστελλοριζιούς της διασποράς είχαν γκρεμιστεί, ενώ άλλα κατοικούνταν από ντόπιους που βρήκαν καταφύγιο σε αυτά επιστρέφοντας από την προσφυγιά και έκτοτε συνέχισαν να μένουν εκεί.

Λιγοστοί Καστελλοριζιοί της πρώτης γενιάς, γεννημένοι δηλαδή στο Καστελλόριζο, αποφάσιζαν να ταξιδέψουν στο νησί για να αναβαπτισθούν στο περιβάλλον και στη ζωή του. Από αυτούς, πολλοί επιστρέφοντας μετέδιδαν με τις αφηγήσεις τους εικόνες φτώχειας και εγκατάλειψης που συγκρούονταν βίαια με τις αναμνήσεις όσων είχαν μεταναστεύσει προπολεμικά και θυμούνταν τον οικισμό του νησιού ακέραιο και τη ζωή του ανθηρή, ακόμη και στα χρόνια της γαλλικής και της ιταλικής κατοχής. Τις αναμνήσεις αυτές τις είχαν διατηρήσει και μεταδώσει, αγλαϊσμένες με το πέρασμα του χρόνου και τη νοσταλγία, στους απογόνους τους, σε παιδιά και σε εγγόνια, δημιουργώντας έτσι τον μύθο του νησιού με την ακμαία ναυτεμπορική παράδοση και την κοσμοπολίτικη κοινωνία και ζωή του. Προγονικές αφηγήσεις, αντικείμενα και φωτογραφίες και κυρίως έθιμα και γαμήλιες τελετουργίες μεταβίβαζαν – και ακόμη και σήμερα μεταβιβάζουν – τον συλλογικό αυτόν μύθο στην κοινότητα του Περθ. Οι αυστραλογεννημένοι Καστελλοριζιοί των χρόνων της έρευνάς μου στην πλειοψηφία τους αντιλαμβάνονταν το Καστελλόριζο περισσότερο ως εξιδανικευμένο σύμβολο παρά ως κοινωνική και πολιτισμική πραγματικότητα. Ιδεολογικά και συναισθηματικά το Καστελλόριζο αυτό ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τον εθνοτικοτοπικό μύθο της κοσμοπολίτικης και επιχειρηματικής παράδοσής τους.⁵⁹

Παρ' όλο που δεν το συνειδητοποίησα στο πεδίο της έρευνας, η σχέση της καστελλοριζιακής διασποράς με το Καστελλόριζο είχε αρχίσει να αλλάζει από τα τέλη της δεκαετίας του 1970, καθώς οι ανερχόμενες κοινωνικά και οικονομικά γενιές των Καστελλοριζιών της διασποράς άρχισαν να εκφράζουν έμπρακτα το ενδιαφέρον τους για το νησί και τους κατοίκους του. Ήδη από το 1977 συγκροτήθηκε άτυπα η Παγκόσμια Ένωση Καστελλοριζιών (World Castellorizian Association) με μέλη τις ανά τον κόσμο καστελλοριζιακές αδελφότητες και στόχο την επίλυση των προβλημάτων του νησιού. Η πρωτοβουλία προήλθε από γνωστόν επιχειρηματία δεύτερης γενιάς του Περθ, τον Μιχάλη Καϊλή, που επισκεύασε το πατρικό του σπίτι στο νησί και το επισκεπτόταν συχνά, ευεργετώντας το ποικιλότροπα.⁶⁰

⁵⁹ Για τον μύθο αυτόν, ιδιαίτερα ως προς τις έμφυλες εκφάνσεις του, βλ. Chrysanthopoulos 2003.

⁶⁰ Βλ. σχετικά Χρυσανθοπούλου 2006, σ. 197-198.

Κατά την επιτόπια έρευνά μου στο Περθ το καλοκαίρι του 2004,⁶¹ διαπίστωσα ότι κάποια σημαντικά στοιχεία είχαν αλλάξει στον τρόπο με τον οποίο οι Καστελλοριζιοί του Περθ συνειδητοποιούσαν και βίωναν την εθνοτική τους ταυτότητα: αυτά ήταν η συχνότητα και οι τρόποι επικοινωνίας τους με το Καστελλόριζο και με άλλους Καστελλοριζιούς της διασποράς. Τα ταξίδια στην Ελλάδα, και συγκεκριμένα στο Καστελλόριζο, είχαν πληθύνει, καθώς και οι προσπάθειες αυστραλογεννημένων Καστελλοριζιών να ανακτήσουν και να επισκευάσουν προγονικές κατοικίες ή ν' αποκτήσουν νέες στο νησί. «Οι Έλληνες, περισσότερο από άλλους μετανάστες, πάντα διατηρούσαν τη σχέση τους με την πατρίδα τους, και πολλοί τελικά επέστρεψαν να ζήσουν στην Ελλάδα», αναφέρει άρθρο με τον τίτλο "Return to Kastellorizo", στην εφημερίδα *The Age* της Μελβούρνης στις 6 Ιουλίου 2004. Και συνεχίζει: «Αλλά το αξιοπερίεργο για το κύμα Αυστραλών που διεκδικούν περιουσίες στο Καστελλόριζο είναι ότι αυτοί είναι κυρίως τα αυστραλογεννημένα παιδιά και εγγόνια εκείνων που μετανάστευσαν – πολλοί από τους οποίους ποτέ δεν επέστρεψαν αφού προσπαθούσαν να εδραιωθούν στην Αυστραλία και να συντηρήσουν τις οικογένειές τους. Οι περισσότεροι δεν έχουν πλέον οικογένεια στο νησί».⁶²

Η δραματική αυτή αλλαγή στη σχέση των αυστραλογεννημένων Καστελλοριζιών με το νησί καταγωγής των προγόνων τους με ώθησε να επανεξετάσω τους ιστορικούς λόγους που είχαν δημιουργήσει διαχρονικά τις συλλογικές αναπαραστάσεις και στρατηγικές των Καστελλοριζιών της διασποράς απέναντι στο νησί τους. Όπως και στην αρχική επιτόπια έρευνα, έτσι και τώρα, οι ίδιοι οι πληροφορητές μου Καστελλοριζιοί μου υποδείκνυαν με τις δράσεις τους την πορεία που έπρεπε να ακολουθήσω, ιχνηλατώντας τα ταξίδια των ιδίων, των αντικειμένων, των αφηγήσεων, των μεταφορών, των σχεδίων δράσης και των συγκρούσεων, σύμφωνα με την προτροπή της πολυτοπικής εθνογραφίας. Συνειδητοποίησα, λοιπόν, ότι συγκροτούν την ατομική και τη συλλογική τους ταυτότητα *πολυτοπικά*, στους χώρους, φυσικούς και συμβολικούς, τόσο της Αυστραλίας όσο και του νησιού, μέσω των ανταλλαγών που έχουν με άλλους Καστελλοριζιούς της διασποράς και κυρίως με το Καστελλόριζο.

Στο πλαίσιο των νέων διασπορικών πρακτικών τους που μαρτυρούν μιαν ενσυνείδητη προσπάθεια καλλιέργειας της σχέσης των ιδίων και των

⁶¹ Επρόκειτο για εντεταλμένη αποστολή από το Κέντρο Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών όπου υπηρέτησα ως ερευνήτρια (2004-2010) και έλαβε χώρα τον Ιούλιο του 2004.

⁶² Χρυσανθοπούλου 2006, σ. 198.

απογόνων τους με το Καστελλόριζο, οι Καστελλοριζιοί – όπως και άλλοι αυστραλογεννημένοι Έλληνες ως προς τις μικρές πατρίδες καταγωγής τους – πρόσφατα υιοθέτησαν μια νέα στρατηγική για τη διατήρηση και μεταβίβαση της εθνοτικής τους ταυτότητας: την τάση να φέρνουν τα παιδιά τους στην Ελλάδα σε τακτά χρονικά διαστήματα, ώστε να εμβαπτίζονται στην ελληνική γλώσσα και στον ελληνικό πολιτισμό με βιωματικό τρόπο. Αρκετοί γονείς μου εξέφρασαν την άποψη ότι ένας μήνας παραμονής στην Ελλάδα ισοδυναμεί με πολλές διδακτικές ώρες στα Σαββατιάτικα και στα απογευματινά σχολεία όπου παιδιά ελληνικής καταγωγής μούνται στα βασικά στοιχεία της ελληνικής γλώσσας, προφορικής και γραπτής.⁶³

Στα χρόνια που ακολούθησαν την επιτόπια έρευνά μου στο Περθ το 2004 επικεντρώθηκα στην περαιτέρω διερεύνηση αυτής της πολυτοπικής συγκρότησης της καστελλοριζιακής ταυτότητας στη διασπορά. Εστίασα την προσοχή μου στη μελέτη των σχέσεων των Καστελλοριζιτών της διασποράς με τους κατοίκους του σημερινού Καστελλορίζου, όπως εκφράζονται στη σχέση τους με τον χώρο και τις τοποθεσίες του νησιού, με τους ανθρώπους και με τα έθιμά του. Υπάρχει πρόσφατα μία μετατόπιση των χώρων και των τρόπων συγκρότησης και βίωσης της καστελλοριζιακής ταυτότητας από το Περθ στο Καστελλόριζο, η οποία εκφράζεται μέσα από τα ταξίδια «επιστροφής», επίσκεψης δηλαδή των Καστελλοριζιτών της διασποράς στο νησί για λόγους διακοπών, για να κάνουν τους γάμους τους στο νησί ή για να δώσουν στα παιδιά τους τη δυνατότητα να κοινωνικοποιηθούν στο περιβάλλον του.⁶⁴

Επανεξετάζοντας έντυπα και ηλεκτρονικά προϊόντα Καστελλοριζιτών της τελευταίας δεκαετίας (βιβλία, φυλλάδια), διαπιστώνω την έμφαση που δίνεται στα στοιχεία του χώρου/τόπου του Καστελλορίζου ως σημαντικού παράγοντα διατήρησης της ταυτότητάς τους στη διασπορά, πάντα σε συνδυασμό και αλληλεπίδραση προς την ιστορία και τον μύθο του νησιού. Θα αναφερθώ σε δύο παραδείγματα, τα οποία προέρχονται από δράσεις του συλλόγου Friends of Kastellorizo (FK), αρχικά γνωστού ως Australian Friends of Kastellorizo (AFK). Ο σύλλογος αυτός δημιουργήθηκε το 2007 στην Αυστραλία από αυστραλογεννημένους Καστελλοριζιούς με στόχο «να ανταποδώσουν στο νησί των προγόνων τους» ('giving back to the island of our forebears').⁶⁵ Από την αρχή ήταν ανοικτός σε όλους όσους επιθυμούσαν να συμ-

⁶³ Βλ. σχετικά Arvanitis 2010.

⁶⁴ Στο άρθρο Χρυσανθοπούλου 2010α ασχολούμαι εκτεταμένα με τα φαινόμενα αυτά.

⁶⁵ Βλ. υποσημείωση 6 ανωτέρω.

βάλουν στην ευημερία του Καστελλορίζου και πρωταρχικά στους Καστελλοριζιούς της διασποράς, αλλά η πρόσφατη μετονομασία του είναι ενδεικτική του οικουμενικού προσανατολισμού του στο όραμα που έχει για το νησί.

Στη δήλωση του κεντρικού στόχου τους, τα μέλη του FK αναφέρουν ότι «θα πετύχουν καλύτερα το σκοπό τους εστιάζοντας στους νέους του Καστελλορίζου και παρέχοντας βοήθεια στους χώρους του περιβάλλοντος, της εκπαίδευσης και του πολιτισμού». Το περιβάλλον προβάλλει ως ο πρώτος ανάμεσα στους τέσσερις στόχους τους, που είναι οι τρεις προαναφερθέντες και η οικονομία του νησιού. Στον ιστότοπο του Συλλόγου FK, www.kastellorizo.com, οι Καστελλοριζιοί του Περθ αλλά και οι φίλοι του Καστελλορίζου γενικότερα πληροφορούνται για το νησί κατά το παρελθόν και σήμερα και έρχονται σε επαφή με τον χώρο και με τους ανθρώπους του μέσα από αφηγήσεις και πλούσιο φωτογραφικό υλικό. Αντίστροφα, οι Καστελλοριζιοί της Ελλάδας μπορούν μέσα από την ιστοσελίδα να γνωρίσουν τους Αυστραλούς συμπατριώτες τους και να αναστοχαστούν γύρω από τους τρόπους που ζουν αλλά και που αντιμετωπίζουν το Καστελλόριζο.

Ο Σύλλογος FK έχει συνεισφέρει σε πολλές περιβαλλοντικές και πολιτιστικές δράσεις σε συνεργασία και με την μη κερδοσκοπική οργάνωση «Δράση Καστελλορίζου» και με τον Δήμο Μεγίστης, που αφορούν στην παραγωγή οδών για την περιήγηση του νησιού και ιδιαίτερα του λιμανιού του, στον καθαρισμό και την ανακύκλωση υλικών, στην επισκευή και αναστήλωση κτηρίων όπως η αγορά του νησιού, στη διοργάνωση Φεστιβάλ Νεολαίας και στη δημοσίευση βιβλίων με στόχο να γνωρίσουν τα παιδιά των Καστελλοριζιων την ιστορία του νησιού μέσα από αφηγήσεις και εικόνες.⁶⁶

Μία εξαιρετικής σημασίας πρωτοβουλία του Συλλόγου FK είναι το Πρόγραμμα Ανταλλαγής εφήβων Αυστραλών καστελλοριζιακής καταγωγής και εφήβων κατοίκων του Καστελλορίζου: κάθε χρόνο το Καστελλόριζο και η Αυστραλία εναλλάσσονται στην αποστολή και φιλοξενία δύο εφήβων, οι οποίοι ταξιδεύουν στον «άλλο» καστελλοριζιακό τόπο – οι Καστελλοριζιοί έφηβοι στην Αυστραλία, οι Αυστραλοί στο Καστελλόριζο - για να γνωρίσουν τον τόπο, τους ανθρώπους του και τον πολιτισμό τους. Οι επιπτώσεις της ανταλλαγής αυτής στους τρόπους με τους οποίους οι νέοι μετασχηματίζουν την ταυτότητά τους, συμπεριλαμβάνοντας σε αυτήν το ίδιο το Καστελλόριζο ως τόπο συγκρότησής της δηλώνονται με σαφήνεια στο παρακάτω απόσπα-

⁶⁶ Πρόκειται για το δίγλωσσο (αγγλικά και ελληνικά) βιβλίο των Marilyn Tsoulakis and J. Andrew Johnstone 2010. Βλ. σχετικά Χρυσανθοπούλου 2010α, σ. 135. Στο βιβλίο αυτό, στο οποίο παρουσιάζεται το ίδιο το νησί να μιλάει για την ιστορία και για τον χώρο του, εστίασα διεξοδικά σε ομιλία μου, βλ. Chryssanthopoulou 2014b.

σμα από την επιστολή/αναφορά για τις εντυπώσεις της, της Maraya Takoniatis, η οποία επισκέφθηκε το νησί το καλοκαίρι του 2015:

«Θέλω να σας πάρω μαζί μου σε ένα μπαλκόνι που δεν είναι περισσότερο από ένα μέτρο πλατύ και δυο μέτρα μακρύ. Αν κοιτάξετε κάτω, θα δείτε την άκρη του νησιού εκεί όπου η στεριά συναντάει τη θάλασσα και όπου οι άνθρωποι κάθονται σε τραπεζάκια με τις φωνές τους να αντηχούν στις βάρκες που λικνίζονται μπρος και πίσω με το ρυθμό του νερού. Αν κοιτάξετε ευθεία μπροστά σας, θα δείτε τα βουνά της Τουρκίας και τα ήρεμα νερά της Μεσογείου που κάθε τόσο μεταφέρουν μια βάρκα γεμάτη τουρίστες ή ντόπιους. Φανταστείτε ότι στέκεστε εκεί ενώ μια λεπτή αύρα πνέει από τα αριστερά προς τα δεξιά σας, με τη σιγουριά ότι νιώθετε ότι φτάσατε στο μέρος όπου ανήκετε. Στον τόπο όπου πολλά χρόνια πριν οι πρόγονοί σας έζησαν και ανέπνευσαν, και ότι από το σημείο που στέκεστε τώρα, ο προ-προπαππούς σας βουτούσε κάθε μέρα από το μικρό αυτό μπαλκόνι στη θάλασσα.

Οι ιστορίες είναι μόνον ιστορίες, έως ότου τις ζήσετε εσείς οι ίδιοι με κάποιον τρόπο. Η ιστορία για τον προ-προπαπού μου δεν μου φαίνεται πια σαν παραμύθι, γιατί τώρα έχω σταθεί εκεί όπου στάθηκε αυτός και έχω αισθανθεί την ίδια αγάπη για το νησί που σίγουρα ένιωσε και εκείνος. Εκείνη τη στιγμή, το νησί έγινε για μένα κάτι παραπάνω από προορισμός διακοπών. Πάντα ήταν η ιστορία της οικογένειάς μου, αλλά τώρα τελικά έγινε η δική μου ιστορία.

Ειλικρινά ευχαριστώ την Marilyn, τη Margarita, τον Δήμο του Περθ (City of Perth), τους Φίλους του Καστελλορίζου (FK) και όσους οργάνωσαν αυτό το ταξίδι και μου έδωσαν την ευκαιρία να ανακαλύψω αυτό το κομμάτι του εαυτού μου και της καταγωγής μου. Η Αυστραλία θα είναι πάντα ο τόπος που γεννήθηκα (birth place), αλλά το Καστελλόριζο θα είναι πάντα το σπίτι μου (my home)». ⁶⁷

Το ανωτέρω κείμενο πιστοποιεί το γεγονός ότι η καστελλοριζιακή διασπορική ταυτότητα πλέον συγκροτείται με αναφορά στον πραγματικό, φυσικό χώρο και τόπο του Καστελλορίζου, τον οποίο οι αυστραλογεννημένοι Καστελλοριζιοί συστηματικά πλέον επισκέπτονται και γνωρίζουν από κοντά. Και είναι αυτός ο χώρος, ο οποίος συνδέει τις αφηγήσεις παππούδων, γιαγιάδων, θείων και φίλων στο Περθ με αισθητηριακές και κιναισθητικές εμπειρίες, διαμορφώνοντας τον πυρήνα της εθνοτικής αλλά και της προσωπικής ταυτότητας των αυστραλογεννημένων Καστελλοριζιτών. Όσο και αν η σημερινή τεχνολογία διευκολύνει την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώ-

⁶⁷ Maraya Takoniatis, “Long Way Home”, newsletter *Filia*, Summer south/ Winter north 2015/2016. Η μετάφραση του κειμένου είναι δική μου. Για τα προγράμματα των [Αυστραλών] Φύλων του Καστελλορίζου και ιδιαίτερα για το Πρόγραμμα Ανταλλαγής, βλ. Χρυσανθοπούλου 2010α, σ. 134-138.

πων που βρίσκονται σε μεγάλες αποστάσεις μεταξύ τους, η βιωμένη εμπειρία του χώρου και του τόπου είναι απαραίτητη για τη συγκρότηση της ταυτότητας. Όπως φαίνεται, η προσωπική και η εθνοτική ταυτότητα εντέλει δεν είναι ποτέ πλήρως απεδαφοποιημένες, αλλά αντλούν δύναμη και προσανατολισμό από τα φυσικά ερείσματα στον χώρο, που είναι και βαθιά συμβολικά, αυτά που η Maraya αποκαλεί 'home'.

5. Μνήμη και ταυτότητα στον χώρο του διαδικτύου. Ο ιστότοπος του ναυαγίου των Καστελλοριζιών.

Στην παρούσα ενότητα εστιάζω σε ένα σημαντικό στοιχείο της συλλογικής τελετουργικής και αφηγηματικής δράσης και μνήμης των Καστελλοριζιών του Περθ που συνδέεται τόσο με τον φυσικό, τον περιαστικό για την ακρίβεια, όσο και με τον ηλεκτρονικό χώρο συγκρότησης της καστελλοριζιακής ταυτότητας. Πρόκειται για τον τόπο μνήμης, τον οποίο οι Καστελλοριζιοί της διασποράς έχουν δημιουργήσει για να γνωστοποιήσουν στην αυστραλιανή κοινωνία και να μεταβιβάσουν στους απογόνους τους τη γνώση γύρω από το γεγονός του ναυαγίου του πλοίου Empire Patrol. Στο ναυάγιο αυτό, το «πολυπικραμένο», όπως το περιγράφει η σχετική ρίμα των Καστελλοριζιών, το οποίο συνέβη στις 29 Σεπτεμβρίου 1945 κατά την επιστροφή των Καστελλοριζιών στην πατρίδα τους μετά το τέλος της διετούς προσφυγιάς τους στην Παλαιστίνη, συμμετείχαν 497 πρόσφυγες και χάθηκαν 33 άτομα, 8 από τα οποία ήταν παιδιά έως οκτώ ετών. Το ναυάγιο αυτό επέτεινε τις πρακτικές και ψυχολογικές δυσκολίες των Καστελλοριζιών που επέστρεφαν στο νησί τους, ενώ συνέβαλε ουσιαστικά στο τελευταίο κύμα μετανάστευσής τους στην Αυστραλία. Στα εβδομήντα χρόνια που ακολούθησαν το τραγικό γεγονός και ιδιαίτερα κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια, σταδιακά συγκροτήθηκε ο μνημονικός τόπος του ναυαγίου με πρωτεργάτες Καστελλοριζιούς της Αυστραλίας που το είχαν βιώσει ως νεαροί ναυαγοί. Πρόκειται για έναν πολυδιάστατο τόπο μνήμης με εκφάνσεις αφηγηματικές και ποιητικές, προφορικές, γραπτές και οπτικοακουστικές αλλά και πρακτικές και τελετουργικές.

Στην 40ή επέτειο του ναυαγίου στις 29 Σεπτεμβρίου του 1985 οι επιβιώσαντες συγγενείς και φίλοι των πνιγέντων, που οι ίδιοι ήταν νέοι ή παιδιά στο ναυάγιο, οργάνωσαν στο Περθ το πρώτο μεγάλο μνημόσυνο για να προσευχθούν για όσους χάθηκαν και να ευχαριστήσουν τον Θεό για τη δική τους σωτηρία. Είχα την ευκαιρία να παρακολουθήσω αυτή την αναμνηστική τελετή στο πλαίσιο της επιτόπιας έρευνάς μου, στο εκκλησάκι του Άη Γιάννη του Βουνού (St. John of Forrestfield), σε ειδυλλιακό χώρο στις παρυφές του Περθ, δωρισμένο στην Ορθόδοξη Αρχιεπισκοπή Αυστραλίας από οικογένεια

Καστελλοριζιών⁶⁸. Έτσι, ένα αχαρτογράφητο τμήμα του περιαστικού χώρου επενδύθηκε με πολιτισμική σημασία από τους Καστελλοριζιούς και μετατράπηκε σε ιερό τόπο και τοπίο που θύμιζε την μακρινή τους πατρίδα. Ο ιερός αυτός χώρος και οι αναμνηστήριες τελετές (μνημόσυνα) για τους πνιγέντες – όπως θα δούμε, ακολούθησαν και άλλες κατά διαστήματα - διαμορφώνουν ένα οικείο πολιτισμικό πλαίσιο για τους συμμετέχοντες σε αυτές Καστελλοριζιούς, που υποθάλλει την ανάμνηση και διευκολύνει τη μεταβίβαση «των συλλογικών αναπαραστάσεων που συνδέονται με το παρελθόν της ομάδας»⁶⁹ στις νεότερες γενιές των Καστελλοριζιών.

Οι Καστελλοριζιοί του Περθ διέσωσαν στη συλλογική μνήμη της κοινότητας το ναυάγιο του Empire Patrol δημιουργώντας έναν πλούσιο και πολυτροπικό μνημονικό τόπο που εκφράζεται με αφηγήσεις άμεσες και στο διαδίκτυο, με τη δημοσίευση ενός βιβλίου,⁷⁰ με τις προαναφερθείσες αναμνηστήριες τελετές στο εκκλησάκι του Άη Γιάννη του Βουνού, με ανέγερση μνημείου στο Καστελλόριζο, και κυρίως, με τη δημιουργία ενός εξαιρετικά πλούσιου και καλοφτιαγμένου ιστότοπου για το ναυάγιο, του www.empirepatrol.com, που περιλαμβάνει όλα τα ανωτέρω και τα δημοσιοποιεί στην καστελλοριζιακή, την αυστραλιανή και την παγκόσμια κοινότητα. Ο ιστότοπος του ναυαγίου περιλαμβάνει την εξιστόρηση των γεγονότων της προσφυγιάς, του ίδιου του ναυαγίου, της επιστροφής των προσφύγων Καστελλοριζιών στο νησί τους και της μετέπειτα μετανάστευσης κάποιων από αυτούς στην Αυστραλία, δοσμένων μέσα από βιοματικές αφηγήσεις επιβιωσάντων και μελών των πληρωμάτων διάσωσης, ποιημάτων και ριμών, φωτογραφιών και αναπαραστάσεων των αναμνηστηρίων τελετών για τους πνιγέντες. Είναι στην αγγλική γλώσσα, αφού απευθύνεται κυρίως στους αυστραλογεννημένους Καστελλοριζιούς και σε άλλους αγγλόφωνους Αυστραλούς. Η ενδελεχής ανάλυση του ιστότοπου από τη σκοπιά της συγκρότησης της καστελλοριζιακής ταυτότητας στη διασπορά της Αυστραλίας, αποτελεί το αντικείμενο του υπό δημοσίευση βιβλίου μου.⁷¹ Στην παρούσα ενότητα επιχειρώ να δείξω πώς ο ηλεκτρονικός χώ-

⁶⁸ Το εκκλησάκι αυτό πήρε το όνομά του από τον αντίστοιχο Άη Γιάννη του Βουνού, μοναστηράκι σε λόφο του Καστελλοριζίου.

⁶⁹ Paul Connerton 1989, σ. 38-39.

⁷⁰ Πρόκειται για το Boyatzis & Pappas 1995. Διερευνά τις ιστορικές συνθήκες του ναυαγίου και είναι γραμμένο από Καστελλοριζιούς, από τους οποίους ο γιατρός Paul Boyatzis ήταν παιδί στο ναυάγιο ενώ ο Nicholas Pappas είναι αυστραλογεννημένος ιστορικός με καταγωγή από το Καστελλόριζο.

⁷¹ Χρυσανθοπούλου 2017.

ρος του ιστότοπου λειτουργεί ως ένας ιδιαίτερα σημαντικός τόπος στον οποίο συγκροτείται η καστελλοριζιακή διασπορική ταυτότητα γύρω από το γεγονός του ναυαγίου, αλλά και συνολικότερα, αφού στον χώρο αυτόν συγκεντρώνονται και συνδιαλέγονται βιωματικές μνήμες και σύμβολα της ιστορίας και του πολιτισμού των Καστελλοριζιτών.

Το υλικό του ιστότοπου είναι ποικίλο και βιωματικό, με πλήθος αφηγήσεων και φωτογραφιών, ενώ συνδιαλέγεται με την κοινότητα των Καστελλοριζιτών μέσα από ένα Βιβλίο Επισκεπτών, όπου οι επισκέπτες του ιστότοπου καταγράφουν εμπειρίες, εντυπώσεις και συναισθήματα, καθιστώντας τον ιστότοπο ένα χώρο συλλογικού αναστοχασμού και διαλόγου της κοινότητας για το ναυάγιο και για το παρελθόν των Καστελλοριζιτών. Ως συλλογικός τόπος μνήμης για το ναυάγιο, ο ιστότοπος είναι το αποτέλεσμα των ατομικών μνημών των δημιουργών του, μνημών που εκφράζονται μέσα από τις προσωπικές βιογραφικές τους αφηγήσεις. Το γεγονός ότι οι αφηγητές του ιστότοπου είναι πρόσωπα γνωστά στα μέλη της κοινότητας του Περθ, συγγενείς, φίλοι και γνώριμοι, καθιστά τις αφηγήσεις και τις μαρτυρίες τους βιωματικά άμεσες και οικείες – ένα αίσθημα που έχω κι εγώ όταν τις διαβάζω, αφού πολλοί υπήρξαν και δικοί μου συνομιλητές. Ενδεικτικά παραθέτω ένα τμήμα από τη μαρτυρία/αφήγηση του John Michael Papadimitriou, Καθηγητή Ιατρικής στο Πανεπιστήμιο της Δυτικής Αυστραλίας, ο οποίος, μικρό παιδί που ζούσε στην καστελλοριζιακή παροικία του Πορτ Σαϊντ το 1945, περιγράφει τις εντυπώσεις του από τη συνάντησή με τους ναυαγούς του Empire Patrol. Η αφήγηση αυτή αποτελεί ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίον οι αναμνήσεις των μελών της ιστορικής γενιάς του ναυαγίου είναι αλληλένδετες και δια φωτίζει την ανασυγκρότηση της καστελλοριζιακής κοινότητας στην Αυστραλία μετά τη μετανάστευση των ναυαγών στη χώρα αυτή. Είναι γραμμένη από τη σκοπιά του παρόντος του αφηγητή και συνδέει το 1945, το 1947, το 1956 και το σήμερα, τη ζωή στην καστελλοριζιακή παροικία του Πορτ Σαϊντ και του Περθ, στον τόπο μνήμης για το ναυάγιο:

«Ήταν Κυριακή πρωί της 30ής Σεπτεμβρίου 1945 (είμαι σίγουρος ότι ήταν Κυριακή γιατί δεν ήμουν στο σχολείο εκείνη την ημέρα), όταν ακούσαμε για την καταστροφή που είχε συμβεί στη θάλασσα. Οι φήμες έλεγαν ότι το Empire Patrol με όλο το ανθρώπινο φορτίο του είχε torπιλιστεί, το πλοίο είχε βυθιστεί, αρκετοί είχαν πνιγεί, αλλά πολλοί είχαν σωθεί και τους έφεραν πίσω στο Πορτ Σαϊντ ...

Το απόγευμα της μοιραίας εκείνης Κυριακής σχεδόν κάθε οικογένεια Καστελλοριζιτών του Πορτ Σαϊντ συγκέντρωσε κουβέρτες, ρούχα και φαγώσιμα για τους επιζώντες που μεταφέρονταν στο Πορτ Σαϊντ. (Θυμάμαι ότι η μητέρα μου με ρώτησε ποια ρούχα μου μπορούσα να χαρίσω). Κουβαλώντας

ό,τι είχαμε συγκεντρώσει, η γιαγιά μου, η θεία μου κι εγώ ταξιδέψαμε στο στρατόπεδο όπου είχαν έλθει οι επιζώντες.

Θυμάμαι ότι είδα άντρες και γυναίκες όλων των ηλικιών και πολλά αδύνατα παιδιά, όλα ταλαιπωρημένα και απεριποίητα, να μας κοιτάζουν πίσω από ένα συρμάτινο φράχτη. Ακόμη έχω στα μάτια μου την εικόνα μιας θλιβερής μεσόκοπης γυναίκας με μακριά γκριζα μαλλιά και έντονα χαρακτηριστικά, που το σώμα της ήταν μισοσκεπασμένο από τα υπολείμματα της καστελλοριζιακής φορεσιάς της – συχνά αναρωτήθηκα ποια ήταν. Η γιαγιά μου αναγνώρισε αρεκτούς από τους επιζώντες και τους μιλούσε, αλλά δεν θυμάμαι τι έλεγαν. Δεν μπορούσαμε να τους δώσουμε απευθείας αυτά που είχαμε φέρει, κι έτσι τα πετούσαμε πάνω από τον συρμάτινο φράχτη. Τα παιδιά, φωνάζοντας, έτρεχαν σαν νυφίτσες και έπιαναν τα σκορπισμένα πακέτα.

Δυο χρόνια αργότερα, το 1947, συνάντησα για πρώτη φορά έναν από τους επιζώντες. Ήταν ένα αγόρι περίπου στην ηλικία μου, με μαύρα μαλλιά και κόκκινα μάγουλα. Ήλθε από το Καστελλόριζο στο σχολείο όπου φοιτούσα (στην ίδια τάξη) και έμεινε στο Πορτ Σαϊντ για λίγες εβδομάδες. Μίλησε λίγο για την εμπειρία του εκείνη τη νύχτα του Σεπτεμβρίου 1945, και είπε ότι τώρα έφευγε για την Αυστραλία. Αθώα του έδωσα το όνομα του θείου μου (είχε μεταναστεύσει στην Αυστραλία αρκετά χρόνια πριν από τον πόλεμο) μήπως και τον συναντούσε. Αυτό το αγόρι ήταν ο Απόστολος (Πωλ) Μπογιατζής.⁷²

Το 1956 ξανασυνάντησα τον Απόστολο. Αυτή τη φορά και οι δυο μας σπουδάζαμε ιατρική στο Πανεπιστήμιο της Δυτικής Αυστραλίας. Από τότε είμαστε στενοί φίλοι». ⁷³

Η χρήση συγκινητικών και δραματικών φωτογραφιών από την προσφυγιά και το ναυάγιο εξάλλου κινητοποιεί τη «μεταμνήμη» των χρηστών του ιστότοπου, οι οποίοι οικειοποιούνται ευκολότερα τις πληροφορίες του, χωρίς να ταυτίζονται απόλυτα συναισθηματικά με αυτές.⁷⁴ Ο ίδιος ο Paul

⁷² Ο Paul Boyatzis, ο δημιουργός του ιστότοπου και πρωτοστάτης στη δημιουργία του συνολικού μνημονικού τόπου για το ναυάγιο.

⁷³ Βλ. <http://www.empirepatrol.com/repatriation.htm> για το πλήρες κείμενο της αφήγησης του John Michael Papadimitriou και Χρυσανθοπούλου 2017 για την πληρέστερη ανάλυσή της. Το κείμενο της αφήγησης που παρατίθεται εδώ είναι δική μου μετάφραση από τα αγγλικά.

⁷⁴ Η προσέγγιση της Marianne Hirsch στη μελέτη της «μεταμνήμης» (postmemory) είναι ιδιαίτερα σημαντική στην κατανόηση της διαδικασίας μετάβασης από την άμεση, επικοινωνιακή μνήμη του οικογενειακού περιβάλλοντος στην έμμεση, πολιτισμική μνήμη του αρχείου – όπως είναι ο ιστότοπος του ναυαγίου. Η Hirsch διερευνήσε τη δυνατότητα μεταβίβασης του τραύματος του εβραϊκού ολοκαυτώματος από τη μια ιστορική γενιά στην άλλη. Εστιάζοντας στη χρήση κυρίως φωτογραφιών που επι-

Boyatzis, εμπνευστής της ιδέας του ιστότοπου για το ναυάγιο, παιδί τότε και εβδομηντάχρονος σήμερα γιατρός, με τον οποίο είχα εκτενή αλληλογραφία γύρω από τον ιστότοπο, έχει επανειλημμένα τονίσει ότι ένα σημαντικό κίνητρο για τη συντήρηση της μνήμης του για το ναυάγιο ήταν μια φωτογραφία: Στο Πορτ Σαϊντ όπου βρέθηκε με τη μητέρα του μετά το ναυάγιο, αγόρασαν ένα τεύχος του γαλλικού περιοδικού *Images* (Οκτ. 1945), που είχε τη φωτογραφία του, μαζί με άλλων δύο μικρών ημίγυμων ναυαγών: «Κρατώ μέχρι σήμερα αυτό το περιοδικό και έχει γίνει για μένα ένα προσωπικό, συμβολικό ενθύμιο του γεγονότος. Αυτό το άρθρο αργότερα αποτέλεσε τη βάση για την αναμνηστική τελετή στο Περθ κατά την 40ή επέτειο της τραγωδίας, καθώς και για τα άρθρα που δημοσιεύτηκαν στις εφημερίδες της Αυστραλίας και του εξωτερικού».⁷⁵

Ένα από τα άρθρα αυτά, με τον τίτλο «The tragedy that brought a new wave of migrants» (Η τραγωδία που έφερε ένα νέο κύμα μεταναστών) δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα του Περθ, *The West Australian*, γνωστοποιώντας το γεγονός στην ευρύτερη αυστραλιανή κοινότητα.⁷⁶ Η δημοσιοποίηση αυτή προκάλεσε το ενδιαφέρον Αυστραλών που ζούσαν στο Περθ και είχαν συμμετάσχει στη διάσωση των ναυαγών του Empire Patrol, ως μέλη πληρωμάτων άλλων πλοίων που προσέτρεξαν για βοήθεια στο φλεγόμενο πλοίο. Οι άνθρωποι αυτοί τιμήθηκαν σε εκδήλωση της Ένωσης Καστελλοριζίων Δυτικής Αυστραλίας το 1995, οπότε παρουσιάστηκε και το βιβλίο για το ναυάγιο, ενώ οι δικές τους αφηγήσεις ενσωματώθηκαν στον ιστότοπο του ναυαγίου. Έτσι, βλέπουμε πώς η ιστορία του ναυαγίου των Καστελλοριζίων εντάχθηκε σταδιακά στη συλλογική μνήμη της αυστραλιανής κοινωνίας του Περθ, πέρα από τη συλλογική μνήμη των Καστελλοριζίων κατοίκων του, αναδεικνύοντας τον βαθμό ενσωμάτωσης της ομάδας τους. Από στοιχείο της ιστορίας των Καστελλοριζίων μεταναστών, το ναυάγιο σταδιακά μετατράπηκε σε τόπο μνήμης ενός τραυματικού γεγονότος που

τρέπουν την ταύτιση και την επαναβίωση του τραύματος (αλλά αποστασιοποιημένα, λόγω της γενεακής απομάκρυνσης) από μέλη γενεών απογόνων, ορίζει τη μεταμνήμη ως «μια δομή διαγενεακής (από τη μια γενεαλογική και ιστορική γενιά στην άλλη) μεταβίβασης της τραυματικής γνώσης και εμπειρίας. Είναι μια συνέπεια της τραυματικής ενθύμησης αλλά (αντίθετα προς το μετατραυματικό σοκ) είναι αποστασιοποιημένη από αυτή» (Hirsch 2008, σ. 106).

⁷⁵ Boyatzis & Pappas 1995, σ. 5.

⁷⁶ Hugh Schmitt, “The Tragedy that Brought a New Wave of Migrants”, *The West Australian*, 27.09.1985.

αφορά Αυστραλούς πολίτες και επομένως σε τμήμα της ιστορίας της Αυστραλίας και της δημόσιας μνήμης της κοινωνίας της.⁷⁷

Πέρα από τις αφηγήσεις για την προσφυγιά, το ναυάγιο, την επιστροφή στο νησί και τη μετανάστευση στην Αυστραλία, ο ιστότοπος αποτυπώνει και σχολιάζει τους εορτασμούς ανάμνησης του ναυαγίου στο Περθ στην εκτενή κατηγορία των «Αναμνηστηρίων τελετών» (Commemorative Ceremonies). Η 40ή, η 50ή, η 65^η και η 70ή επέτειος του ναυαγίου παρουσιάζονται με λεπτομέρεια και με πλούσιο φωτογραφικό υλικό, έτσι ώστε η σχετική ενότητα του ιστότοπου να φαίνεται ότι συνεχίζει σε έναν «τρίτο χώρο», σχεσιακό, τη λειτουργία των τελετών αυτών στο διαδίκτυο, καθώς οι αναγνώστες τους αναθυμούνται τη δική τους παρουσία ή αναγνωρίζουν οικεία πρόσωπα, τόπους και σύμβολα στο διαδίκτυο. Οι αναμνηστήριες τελετές, όπως σημειώνει ο Paul Connerton, δεν υπονοούν απλώς τη συνέχεια του παρόντος από το παρελθόν, αλλά τιμούν αυτή τη συνέχεια (commemorating such a continuity), παίζοντας έτσι σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της «κοινοτικής μνήμης» (communal memory).⁷⁸ Στην αναμνηστήρια τελετή της 29ης Σεπτεμβρίου 1985 ήμουν παρούσα, όπως προανέφερα, και έτσι είδα και άκουσα ό,τι διαδραματίστηκε στην εκκλησία και στον περίγυρό της πριν τα ξαναδιαβάσω αργότερα στον ιστότοπο. Αλλά διαβάζοντας και για τα υπόλοιπα μνημόσυνα του ναυαγίου, έχω την αίσθηση του οικείου που αναδημιουργεί στη μνήμη μου την αίσθηση του τόπου του Περθ μέσα από τις βιοματικές εικόνες και τα ονόματα που παρουσιάζονται στον ιστότοπο.

Ο διαδικτυακός χώρος του ιστότοπου για το ναυάγιο περιέχει στοιχεία όχι μόνο της καστελλοριζιακής αλλά και της δυτικοαυστραλιανής ιστορίας και του πολιτισμού, που τον καθιστούν οικείο στους αυστραλογεννημένους Καστελλοριζιούς χρήστες του. Στην επιμνημόσυνη δέηση της 29^{ης} Σεπτεμβρίου 1985 μνημονεύθηκαν τα ονόματα των Καστελλοριζιών που χάθηκαν στο ναυάγιο, τα οποία είχαν χαραχθεί σε μία ειδική αναμνηστική πινακίδα, φτιαγμένη από ξύλο Jarrah της Δυτικής Αυστραλίας, δώρο της Επιτροπής Διασωθέντων Δυτικής Αυστραλίας. Η χρήση του σκληρού, κοκκινωπού ξύλου Jarrah, ονομαστού στην κατασκευή επίπλων και κατάλληλου προς χάραξη, παραπέμπει στον συμβολισμό της αυστραλιανής και μάλιστα της δυτικοαυστραλιανής ταυτότητας των διασωθέντων που συμμετείχαν στο μνημόσυνο.⁷⁹ Η πινακίδα αυτή αργότερα μεταφέρθηκε στο Καστελλόριζο και κατατέθηκε

⁷⁷ Για την έννοια της δημόσιας μνήμης, η οποία παγιώνει και ενισχύει μια συγκεκριμένη εκδοχή της συλλογικής μνήμης, βλ. Abrams 2014, σ. 140.

⁷⁸ Connerton 1989, σ. 48.

⁷⁹ Βλ. σχετικά <http://www.empirepatrol.com/commemorations.htm>.

στην εκκλησία των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης όπου βρίσκεται έως σήμερα, ως συμβολική ένδειξη της συμμετοχής των Καστελλοριζιτών της διασποράς στην τραυματική κληρονομιά του νησιού τους. Θα μπορούσε ακόμη και να ερμηνευθεί ως μια συμβολική «κατοχύρωση» του ναυαγίου ως στοιχείου της ιστορίας της καστελλοριζιακής διασποράς, που αφορά ίσως περισσότερο τους εκπατρισμένους Καστελλοριζιούς και τους απογόνους τους απ' ό,τι αυτούς που παρέμειναν στο νησί – δεδομένου του μεγαλύτερου αριθμού των πρώτων σε σχέση με τους δεύτερους και του γεγονότος ότι το ναύαγιο εμφανώς συνδέεται με τη μετανάστευσή τους στην Αυστραλία.

Την θριαμβευτική, πέρα από την τραυματική διάσταση του γεγονότος του ναυαγίου, όπως παρουσιάστηκε στην τελετή και έχει αποτυπωθεί στον ιστότοπο, έδωσε η συμβολική «βράβευση» των έξι γηραιότερων γυναικών που επιβίωσαν του ναυαγίου και ανασυγκρότησαν τη ζωή τους με τις οικογένειές τους στο Περθ. Στο πρόσωπο των γυναικών αυτών, όπως δηλώθηκε, τιμήθηκαν όλοι οι επιβίωσαντες που πρόκοψαν στη νέα τους πατρίδα, την Αυστραλία. Χαρακτηριστικά, τους προσφέρθηκε από ένα μαργαριτάρι από τον δεύτερης γενιάς επιχειρηματία αλιείας μαργαριταριών, Michael G. Kailis, γόνου ναυτεμπορικής οικογένειας του νησιού και μέλος της επιτροπής που διοργάνωσε την αναμνηστήρια τελετή. Η πράξη αυτή συνοψίζει ένα βασικό μήνυμα της αναμνηστήριας τελετής του ναυαγίου: μέσα από την απώλεια και το τραύμα των ναυαγών προέκυψε μια νέα άνθηση του νησιού σε νέα χρώματα· το ναύαγιο αποτελεί το τμήμα της ιστορίας τους που συμβολίζει εναργέστερα αυτή τη διάσταση, γι' αυτό και έχει αναδυθεί ως σημαντικός τόπος μνήμης για τους Καστελλοριζιούς της διασποράς.

Ο μνημονικός τόπος του ναυαγίου διαμορφώθηκε πρωταρχικά από Καστελλοριζιούς της Αυστραλίας για Καστελλοριζιούς της Αυστραλίας, με στόχο την ενσωμάτωση του γεγονότος του ναυαγίου στην εθνοτική ιστορία, στον συλλογικό μύθο και στη συλλογική τους μνήμη, αλλά και στη δημόσια μνήμη και στην ταυτότητά τους ως Αυστραλών πολιτών. Γράφει σχετικά ο Paul Boyatzis: *«Η ιστορία μας είναι βέβαια μια ιστορία τραγωδίας και επιβίωσης, αλλά αισθάνομαι ότι πηγαίνει πιο πέρα. Δεν είναι μόνο η ιστορία ενός γεγονότος που συνέβη σε μια ομάδα ανθρώπων σε αυτούς τους δύσκολους χρόνους που δεν απέχουν τόσο πολύ από μας. Γράφουμε για την ιστορία Αυστραλών, μερικοί από τους οποίους ακόμη θυμούνται εκείνες τις τρομακτικές ώρες, ενώ χιλιάδες συγγενών και απογόνων τους συνδέονται με την τραγωδία αυτή με βαθιά συναισθήματα και ενδιαφέρον»*.⁸⁰

⁸⁰ Boyatzis & Pappas 1995, σ. 6.

Μια επίσκεψη στον Κατάλογο Επισκεπτών του ιστότοπου μας αποκαλύπτει τη λειτουργία του ως χώρου στον οποίο διασώζεται και μεταβιβάζεται στις νεότερες γενιές των Καστελλοριζιών της Αυστραλίας το τραυματικό – και θριαμβευτικό συγχρόνως - αυτό τμήμα του διασπορικού αφηγήματός τους που αφορά το ναυάγιο. Ο ιστότοπος του ναυαγίου λειτουργεί ως χώρος διατήρησης της πολιτισμικής μνήμης στη μεγάλη διάρκεια της διασποράς, αφού η επικοινωνιακή μνήμη που συνδέεται με την προφορική παράδοση του γεγονότος έχει αρχίσει να φθίνει, καθώς φεύγουν από τη ζωή ένας-ένας οι επιβιώσαντες ναυαγοί που μπορούν να αφηγηθούν την ιστορία του. Αλλά οι αφηγήσεις που έχουν αποτυπωθεί στον ιστότοπο με τον βιωματικό και συναισθηματικό λόγο πολλών ναυαγών αλλά και μελών των πληρωμάτων διάσωσης, αναπληρώνουν αυτό το κενό, θεραπεύουν τα ρήγματα της μνήμης της κοινότητας και την διατηρούν ως τμήμα της πολιτισμικής παράδοσης της ομάδας. Το κατωτέρω απόσπασμα από τα λόγια μιας επισκέπτριας εκφράζει με σαφήνεια την άποψή της για τον ρόλο του ιστότοπου στη διάσωση της ιστορικής και πολιτισμικής κληρονομιάς των Καστελλοριζιών της διασποράς, ενώ δείχνει και την αξία του ως χώρου αποτύπωσης της προφορικής ιστορίας της ομάδας αυτής:

*«Εκ μέρους εκείνων από εμάς που δεν είχαμε τότε γεννηθεί, αλλά επηρεαστήκαμε πολύ από την καταστροφή του Empire Patrol κατά τον ένα ή τον άλλο τρόπο λόγω της τραγωδίας που επέφερε στις οικογένειές μας – σας ευχαριστώ. ... Εγώ πήρα το όνομά μου από την αδελφή μου – Ευδοκία Κουτσούκου – που χάθηκε την ημέρα του Ναυαγίου σε ηλικία 8 ετών. Ο Allan (Αγαπητός Cresswell) συναντήθηκε και πήρε συνεντεύξεις από πολλούς επιβιώσαντες του κακότυχου Empire Patrol, και εμείς, οι «συναισθηματικοί επιβιώσαντες» (“emotional survivors”) αυτής της καταστροφής, θα θέλαμε να τον ευχαριστήσουμε για τις πολλές χιλιάδες ώρες που αφιέρωσε εθελοντικά σε αυτό το μεγάλο σχέδιο, ώστε να μπορούμε να έχουμε ιστορία να δώσουμε στα εγγόνια μας (“so we may have some history to pass on to our grandchildren”). Σας παρακαλώ να επικοινωνήσετε με τον ιστότοπο ακόμη και για το μικρότερο ιστορικό στοιχείο που έχετε ή που σας μεταβίβασαν, έτσι ώστε οι απόγονοί μας να έχουν κάποια γνώση για τους αγαπημένους μας που χάθηκαν. Ας είναι η μνήμη τους αιώνια».*⁸¹

6. Συμπεράσματα.

Όπως γίνεται αντιληπτό από τα ανωτέρω, η συλλογική ταυτότητα των Καστελλοριζιών του Περθ δεν συγκροτείται σε έναν αλλά σε πολλούς τό-

⁸¹ Eva-Michelle Koutsoukos, Perth, Western Australia, 1.04.2010, στο <http://www.empirepatrol.com/guestbook/> (δική μου μετάφραση του αγγλικού κειμένου).

πους, είτε φυσικούς (του αστικού χώρου του Περθ, του Καστελλορίζου) είτε ηλεκτρονικούς (ιστότοπους στο διαδίκτυο), που είναι όλοι εμποτισμένοι με σημαντικό εθνοτικό συμβολισμό. Στην παρούσα μελέτη εστίασα στην παρουσίαση και στην ανάλυση των τρόπων με τους οποίους οι Καστελλοριζιοί του Περθ μιλούν για τη συλλογική τους ταυτότητα στον χώρο και στον χρόνο, όπως τους κατέγραψα, τους μελέτησα και επιχείρησα να τους ερμηνεύσω κατά τη χρονική περίοδο των τελευταίων τριάντα ετών κατά την οποία διεξάγω έρευνα στη συγκεκριμένη ομάδα.

Επέλεξα να παρουσιάσω το αφήγημα της ταυτότητας των Καστελλοριζίων του Περθ σε τρεις χώρους, τους οποίους προσέγγισα εφαρμόζοντας τις μεθόδους της επιτόπιας, της πολυτοπικής και της διαδικτυακής εθνογραφικής έρευνας αλλά και της προφορικής ιστορίας. Οι τρεις αυτοί χώροι συνυπάρχουν στις νοερές συγκροτήσεις της προσωπικής αλλά και της συλλογικής ταυτότητας των Καστελλοριζίων του Περθ, οι οποίοι τη διαμορφώνουν και την ενισχύουν αντλώντας επιλεκτικά από τους χώρους αυτούς κατά περίπτωση. Η παρουσίασή τους σε χρονολογική κατά κάποιον τρόπο σειρά γίνεται αφενός για λόγους καλύτερης κατανόησης των διαδικασιών της συγκρότησής τους και αφετέρου σε ανταπόκριση προς τις μεθόδους έρευνας που μου επέτρεψαν να συνειδητοποιήσω αυτές τις διαδικασίες συγκρότησης. Ως αναλυτικά εργαλεία έρευνας χρησιμοποίησα τις έννοιες της συλλογικής μνήμης και των τόπων μνήμης, του χώρου, της πολιτισμικής κληρονομιάς και του μύθου, εφαρμόζοντάς τες στο εθνογραφικό υλικό των τριών χώρων αφήγησης της καστελλοριζιακής διασπορικής ταυτότητας στους οποίους εστίασα.

Πρώτα παρουσίασα τους τρόπους με τους οποίους συγκροτείται η καστελλοριζιακή ταυτότητα στον αστικό χώρο του Περθ. Αναφέρθηκα στα υλικά στοιχεία του χώρου της Northbridge, της «ελληνικής περιοχής» του κέντρου του Περθ, που αποτυπώνουν τη μεταναστευτική ιστορία της καστελλοριζιακής κοινότητας κατά την πρώτη περίοδο της συγκροτημένης συλλογικής της παρουσίας στον αστικό ιστό του Περθ. Η περίοδος αυτή ταυτίζεται με την αρχική «μυθική» ενότητα της ελληνικής κοινότητας, τότε που διαμορφώθηκαν οι κοινές αξίες και παγιώθηκαν οι πρακτικές και τα έθιμα τα οποία αποτέλεσαν το συμβολικό κεφάλαιο και των επόμενων γενεών των Καστελλοριζίων μετά τη διασκόρπισή τους από την ελληνική γειτονιά. Τα ορόσημα αυτά του αστικού χώρου λειτουργούν ως αποθετήρια της συλλογικής πολιτισμικής κληρονομιάς των Καστελλοριζίων του Περθ και μεταβιβάζουν γνώση και σύμβολα της ομάδας αφηγούμενα την ιστορία της.

Από τη δεκαετία του 1980 και εξής οι Καστελλοριζιοί του Περθ διεύρυναν το πεδίο συγκρότησης της συλλογικής τους ταυτότητας στον χώρο συμπεριλαμβάνοντας το ίδιο το Καστελλόριζο και εστιάζοντας σε αυτό, όχι

πλέον ως σύμβολο ενός μυθικού παρελθόντος μόνο αλλά ως βιωμένη πραγματικότητα. Μέσα από ταξίδια «επιστροφής» στο νησί και προσπάθειας να ρίξουν πάλι τις ρίζες τους, τις οποίες η μετανάστευση και η πολυετής απουσία είχαν κόψει, αλλά κυρίως μέσα από τις περιβαλλοντικές, εκπαιδευτικές και πολιτιστικές δράσεις τους μέσω του συλλόγου των [Αυστραλών] Φίλων του Καστελλοριζίου (FK), οι Καστελλοριζιοί του Περθ – και της Αυστραλίας γενικότερα – διεκδικούν μια θέση στην κοινότητα και στην ιστορία του νησιού καταγωγής τους και προσπαθούν να συμβάλουν εποικοδομητικά στη μοίρα του δημιουργώντας γέφυρες αλληλογνωριμίας ανάμεσα στα μέλη των νεότερων γενεών των Καστελλοριζιίων του νησιού και της διασποράς.

Τέλος, διερευνήθηκε ο ιστότοπος για το ναυάγιο των Καστελλοριζιίων προσφύγων του τέλους του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, δημιουργήμα των διασωθέντων Καστελλοριζιίων που συνέχισαν τη ζωή τους ως μετανάστες στην Αυστραλία, αλλά φρόντισαν να διατηρήσουν την τραυματική αυτή μνήμη και να τη μεταβιβάσουν στους απογόνους τους ως πολιτισμική κληρονομιά που αφορά Αυστραλούς πλέον πολίτες, διαχέοντας τη γνώση γι' αυτήν στην ευρύτερη αυστραλιανή κοινωνία. Με αναφορά στις αφηγήσεις, τις φωτογραφίες και τις αναμνηστήριες τελετές για το ναυάγιο στον ιστότοπο, συζητήθηκε το θέμα της συγκρότησης της συλλογικής ταυτότητας μέσω του διαδικτύου. Ο ιστότοπος για το ναυάγιο είναι ένας τρίτος ή σχεσιακός χώρος, του οποίου οι επισκέπτες έχουν τη δυνατότητα να ανακαλούν αναμνήσεις μέσω της χρήσης των οικείων σε αυτούς στοιχείων και συμβόλων του, προσώπων, τοπίων, λειτουργικών πρακτικών, αναπαραστάσεων υλικών στοιχείων και ιστορικών περιόδων, για τα οποία διαθέτουν ένα βιωματικό υπόβαθρο. Έτσι, ο ιστότοπος για το ναυάγιο γίνεται το αποθετήριο της πολιτισμικής μνήμης της κοινότητας, που διατηρεί τη γνώση όχι μόνο του ιστορικού γεγονότος και των προσώπων που ενεπλάκησαν σε αυτό, αλλά και του ιστορικού και κοινωνικού παρόντος της καστελλοριζιακής κοινότητας, όπως καθρεφτίζεται στις ποικίλες «αφηγήσεις» των δημιουργών του ιστότοπου κατά την εποχή της δημιουργίας του (2010).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Abrams, L. 2014, *Θεωρία Προφορικής Ιστορίας*, μετφ. Λουκάς Ρινόπουλος, επιμ. Ρίκη Βαν Μπούσχοτεν, Πλέθρον, Αθήνα.
- Αθανασίου, Α. 2004, «Εθνογραφία στο διαδίκτυο ή το διαδίκτυο ως εθνογραφία: Δυνητική πραγματικότητα και πολιτισμική κριτική», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 115 Γ', σ. 49-74.
- Appadurai, A. 2014, *Νεωτερικότητα χωρίς σύνορα. Πολιτισμικές διαστάσεις της παγκοσμιοποίησης*, μτφρ. Κ. Αθανασίου, επιμ. Α. Αθανασίου, εκδόσεις Αλε-

- ξάνδρεια, Αθήνα, (τίτλος πρωτοτύπου: *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, University of Minnesota, 1996).
- Αυδίκος, Ε. Γ. 2010, «Εισαγωγή», στο Ε. Γ. Αυδίκος (επιμ.), *Λαϊκοί πολιτισμοί και σύνορα στα Βαλκάνια*, εκδ. Πεδίο, Αθήνα, σ. 11-25.
- Αυδίκος, Ε. Γ. (επιμ.) 2016, *Πολιτισμοί του Διαδικτύου*, Σειρά: Λαϊκοί πολιτισμοί, εκδόσεις Πεδίο, Αθήνα.
- Βαρδαμίδης, Ε. Ν. 1948, *Ιστορία της νήσου Μεγίστης (Καστελλορίζου) από της εποχής των Δωριέων και του Μίνωος μέχρι των ημερών μας και της προσαρτήσεως της νήσου εις την Ελλάδα*, Αλεξάνδρεια, (ανατ. Ελληνικά Γράμματα, 1996).
- Βαρών, Ο. 1994, «Προφορική ιστορία: Η συγκρότηση και η επεξεργασία ενός αρχείου», στο *Αφηγηματικότητα, Ιστορία και Ανθρωπολογία*, Πρακτικά Ημερίδας 1-2 Απριλίου 1994 (επιμ. Ρ. Μπενβενίστε & Θ. Παραδέλλης), Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Μυτιλήνη, σ. 66-89.
- Γκασούκα, Μ. – Φουλίδη, Ξ. 2012, *Σύγχρονοι Ορίζοντες των Λαογραφικών Σπουδών. Ενωσιολογικό πλαίσιο, έρευνα, φύλο, διαδίκτυο, σχολείο*, Εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα.
- Δεμερτζής, Ν. 2003, «Εθνικές και εθνοτικές ταυτότητες στο διαδίκτυο», στο Η. Κατσούλη, Μπ. Ανανιάδη, Σ. Ιωαννίδη (επιμ.), *Παγκοσμιοποίηση: Οικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές όψεις*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, σ. 441-458.
- Δρουμπούκη, Α. Μ. 2014, *Μνημεία της Αθήνης. Ίχνη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*, πρόλογος Χάγκεν Φλάισερ, Πόλις, Αθήνα.
- Θανοπούλου, Μ. & Πετρονώτη, Μ. 1987, «Βιογραφική προσέγγιση: Μια άλλη πρόταση για την κοινωνιολογική θεώρηση της ανθρωπολογικής εμπειρίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* 64, σ. 20-42.
- Θανοπούλου, Μ. & Μπουτζουβή, Α. (επιμ.) 2002, *Όψεις της προφορικής ιστορίας στην Ελλάδα, ειδικό τεύχος, Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 107 Α'.
- Κακάμπουρα, Ρ. 2008, *Αφηγήσεις ζωής. Η βιογραφική προσέγγιση στη σύγχρονη λαογραφική έρευνα*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα.
- Κακάμπουρα, Ρ. 2013, «Η λαογραφική έρευνα των προσωπικών αφηγήσεων στο διεθνή χώρο», Πρακτικά Ημερίδας «Η έρευνα των λαϊκών διηγήσεων στον ελληνικό και τον διεθνή χώρο», Μουσείο Ελληνικής Λαϊκής Τέχνης, 23.11.2009, *Λαογραφία: Δελτίον της Ελληνικής Λαογραφικής Εταιρείας* 42 (2010-2012) (επιμ. Μ. Αλ. Αλεξιάδης & Γ. Χ. Κούζας), Αθήνα, σ. 1047-1060.
- Καραγιάννης, Β. 2006, «Μετανάστευση – Διεθνικότητα – Κινητικότητα: Παρατηρήσεις πάνω στην έρευνα διεθνικής μετανάστευσης», *Σύγχρονα Θέματα* 92 (Αφιέρωμα: Σύγχρονες θεωρήσεις του μεταναστευτικού φαινομένου (επιμ. Λ. Βεντούρα & Σ. Τρουμπέτα), (Ιαν.-Μάρτ.), σ. 23-30.
- Κατσαδώρας, Γ. Κ. 2013, «Η επιστήμη της λαογραφίας στη σύγχρονη τεχνολογική εποχή. Η ηλεκτρονική προφορικότητα», στο *Επιστήμες της εκπαίδευσης. Από την ασθενή ταξινόμηση της Παιδαγωγικής στη διεπιστημονικότητα και στον επισημονικό υβριδισμό* (επιμ. Γ. Κόκκινος & Μ. Μοσκοφόγλου-Χιονίδου), Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Πανεπιστημίου Αιγαίου, εκδόσεις «Ταξιδευτής», Αθήνα, σ. 99-122.
- Κατσαδώρας, Γ., Κακάμπουρα, Ρ., Ταστεμίρογλου, Ε. 2016, «Διαδικτυακοί τόποι και τρόποι παρουσίασης των βλάχικων συλλόγων της Θεσσαλίας», στο *Πολι-*

- τισμοί του Διαδικτύου (επιμ. Ευ. Γρ. Αυδίκος), Σειρά: Λαϊκοί πολιτισμοί, Πε-
δίο, Αθήνα, σ. 297-320.
- Kenna, M. E. 2004, «Οι ποικιλίες της ανθρωπολογικής εμπειρίας: Πενήντα χρόνια
επιτόπιας έρευνας και άσκησης στην Ελλάδα», στο Ε. Π. Αλεξιάκης, Μ. Κα-
τσιλιέρη, Α. Οικονόμου (επιμ.), *Όψεις της ανθρωπολογικής σκέψης και έρευ-
νας στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα, σ. 117-135.
- Cowan, J. 1998, *Η πολιτική του σώματος. Χορός και κοινωνικότητα στη βόρεια
Ελλάδα*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα [αρχική αγγλική έκδοση: *Dance and
the Body Politic in Northern Greece*, Princeton University Press 1990].
- Λαμπροπούλου, Δ. 2016, «Εισαγωγή: Πόλη, μνήμη και προφορική ιστορία », στο
Η μνήμη αφηγείται την πόλη: Προφορική ιστορία και μνήμη του αστικού χώρου
(επιμ. Ρ. Βαν Μπούσχοτεν, Τ. Βερβενιώτη, Δ. Λαμπροπούλου, Μ. Μούλιου,
Π. Χαντζαρούλα), Πλέθρον, Ένωση Προφορικής Ιστορίας, σ. 9-26.
- Μερακλής, Μ. Γ. 2004, *Λαογραφικά Ζητήματα*, εκδόσεις Καστανιώτη και Διάπτων,
Αθήνα.
- Μπάδα, Κ. & Μπούσχοτεν, Ρ. Βαν 2008. «Εισαγωγή», στο Paul Thompson, *Φω-
νές από το Παρελθόν. Προφορική Ιστορία*, μτφρ. Ρ. Β. Μπούσχοτεν, Ν. Ποτα-
μιάνος, επιμ. Κ. Μπάδα, Ρ. Β. Μπούσχοτεν, Πλέθρον, Αθήνα (αρχική έκδοση
στα αγγλικά: *The Voice of the Past – Oral History*, Oxford University Press
1978), σ. 17-28.
- Μπάδα, Κ. & Ματσούκη, Ε. 2010, «Προσεγγίσεις στην υλική μνήμη και στους μνη-
μονικούς τόπους» στο *Η έρευνα και διδασκαλία του υλικού πολιτισμού των νεώ-
τερων χρόνων στα ελληνικά πανεπιστήμια*. Πρακτικά επιστημονικού συνεδρίου
(Αθήνα, 7-8 Μαΐου 2007) (επιμ. Κ. Κορρέ-Ζωγράφου & Γ. Χ. Κούζας),
Ε.Κ.Π.Α., Τμήμα Φιλολογίας, Τομέας Βυζαντινής Φιλολογίας και Λαογραφίας,
Αθήνα, σ. 375-399.
- Μπαμπινιώτης, Γ. 1998, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολο-
γίας ΕΠΕ, Αθήνα.
- Butler, B. & Rowlands, M. 2012, «Πολιτισμική κληρονομιά», στο *Υλικός πολιτι-
σμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων* (επιμ. Ελεάνα Γιαλούρη),
εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 125-150.
- Νιτσιάκος, Β. 2003, *Χτίζοντας το χώρο και το χρόνο*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα.
- Νιτσιάκος, Β. 2010, «Εισαγωγή: Μετανάστευση και διεθνικότητα», στο Β. Νι-
τσιάκος, *Στο Σύνορο: Μετανάστευση, σύνορα και ταυτότητες στην αλβανο-
ελληνική μεθόριο*, Εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα, σ. 19-78.
- Παντελής, Π. Κ. 2002, *Η ιστορία και η διάλεκτος των κατοίκων της νήσου Μεγί-
στης [Καστελλορίζου]: Γραμματική, γλωσσάριο, μνημεία του λόγου*, Βραβείο
Ακαδημίας Αθηνών, εκδόσεις Ελεύθερη Σκέψις, Αθήνα.
- Παπαναστασίου, Ν. Γ. 2004, *Καστελλορίζο: το μαργαριτάρι του Λεβάντε – η γαλλι-
κή κατοχή (1915-1921)*, Σ. Ι. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα.
- Παπαχριστοφόρου, Μ. 2013, *Μύθος, λατρεία, ταυτότητες «στο νησί της Καλυψώς»*,
εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
- Πούχγερ, Β. 2014, *Δοκίμια για τη λαογραφική θεωρία και τη φιλοσοφία του πολιτι-
σμού*, εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα.

- Σερεμετάκη, Κ. Ν. 1997, *Παλιννόστηση αισθήσεων: Αντίληψη και μνήμη ως υλική κουλτούρα στη σύγχρονη εποχή*, μτφρ. Α. Βουγιούκα & Μ. Μαυραγάνη, εκδόσεις Λιβάνη «Νέα Σύνορα», Αθήνα (αρχική αγγλική έκδοση: *The Senses Still: Perception and Memory as Material Culture in Modernity*, Westview Press 1994).
- Thompson, P. 2008, *Φωνές από το Παρελθόν – Προφορική Ιστορία*, μτφρ. Ρ. Β. Μπούσχοτεν, Ν. Ποταμιάνος, επιμ. Κ. Μπάδα, Ρ. Β. Μπούσχοτεν, Πλέθρον, Αθήνα (τίτλος πρωτοτύπου: *The Voice of the Past – Oral History*, Oxford University Press, 1978).
- Tilley, C. 2012, «Χώρος, τόπος, τοπίο. Φαινομενολογικές προσεγγίσεις», στο Ελεάνα Γιαλούρη (επιμ.), *Υλικός πολιτισμός. Η ανθρωπολογία στη χώρα των πραγμάτων*, εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, σ. 215-250.
- Τσιώλης, Γ. 2006, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Κριτική, Αθήνα.
- Halbwachs, M. 2013a, *Τα κοινωνικά πλαίσια της μνήμης*, μτφρ. Ε. Ζέη, πρόλ. Ρ. Μπενβενίστε, επιμ. G. Namer, εκδ. Νεφέλη, Αθήνα, (τίτλος πρωτοτύπου: *Les cadres sociaux de la mémoire*, Editions Albin Michel, Paris 1994).
- Halbwachs, M. 2013b, *Η συλλογική μνήμη*, επιμ. – πρόλ. Α. Μαντόγλου, μτφρ. Τ. Πλυτά, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα (τίτλος πρωτοτύπου: *La mémoire collective*, Presses Universitaires de France, 1968).
- Χατζηφώτης, Ι. Μ. 1982, *Ο λαϊκός πολιτισμός του Καστελλορίζου*, Έκδοση Συνδέσμου των Απανταχού Καστελλοριζίων «Ο Άγιος Κωνσταντίνος», Αθήνα.
- Hirschon, R. 2004, *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής Καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα [αρχική έκδοση στα αγγλικά: *Heirs of the Greek Catastrophe. The Social Life of Asia Minor Refugees in Piraeus*, Clarendon Press, Oxford 1989].
- Χρυσανθοπούλου-Farrington, B. 1988, «Η Πασχαλινή κούνια του Καστελλορίζου: Κοινωνικές θεωρήσεις και προεκτάσεις», στο *Σύνδειπνον: Τιμητικό Αφιέρωμα στον Καθηγητή Δημήτριο Σ. Λουκάτο από παλαιούς μαθητές του στην Φιλοσοφική Σχολή Ιωαννίνων (1964-1969)*, εκδοτ. επιτροπή Μ. Αλ. Αλεξιάδης κ.α., Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, Ιωάννινα, σ. 307-311.
- Χρυσανθοπούλου-Farrington, B. 1999, «Το Κακό Μάτι στους Έλληνες της Αυστραλίας: Ταυτότητα, συνέχεια, νεοτερικότητα», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 72 (αφιέρωμα στη Μαγεία στη νεότερη Ελλάδα), σ. 22-30.
- Χρυσανθοπούλου, Β. Ι. 1985, «Οι Χατζήδαινες της Πέρθης», *Λαογραφία* 33, σ. 129-154.
- Χρυσανθοπούλου, Β. 2006, «Οι μικρές πατρίδες του Ελληνισμού: Οι εθνοτικοτοπικοί δεσμοί των Ελλήνων της Αυστραλίας με την Ελλάδα και τη διασπορά της στη σύγχρονη εποχή της παγκοσμιοποίησης», στο Α. Αγγελόπουλος (επιμ.), *Πρακτικά Α' Παγκοσμίου Συνεδρίου των Ελλήνων της Διασποράς*, Πρόγραμμα «Οικουμενικός Ελληνισμός», Αθήνα 2006, σ. 191-203.
- Χρυσανθοπούλου, Β. 2007, «Από τα cafes της υπαίθρου στις ιστοσελίδες: Μια διαχρονική προσέγγιση της κυθηραϊκής ταυτότητας στην Αυστραλία», *Πρακτικά Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου με θέμα: «Κυθηραϊκή Μετανάστευση:*

- Ιστορική Διασπορά και Σύγχρονες Πληθυσμιακές Μετακινήσεις*», επιμ. Γ. Λεοντσίνης, Ανοικτό Πανεπιστήμιο Δήμου Κυθήρων, Κύθηρα, σ. 424 – 462.
- Χρυσανθοπούλου, Β. 2008α, «Εορταστικές τελετουργίες, συμβολισμός και ταυτότητα στις κοινότητες της ελληνικής διασποράς», στο Ε. Αλεξιάκης, Μ. Βραχιονίδου, Α. Οικονόμου (επιμ.), *Ανθρωπολογία και συμβολισμός στην Ελλάδα*, Ελληνική Εταιρεία Εθνολογίας, Αθήνα, σ. 323-357.
- Χρυσανθοπούλου, Β. 2008β, «Η Κυθηραϊκή Διασπορά: Ο ρόλος της στη διαμόρφωση της κυθηραϊκής κοινότητας και ταυτότητας στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης», στο Ν. Πετρόχειλος (επιμ.), *Πρακτικά Η' Διεθνούς Πανιονίου Συνεδρίου*, Εταιρεία Κυθηραϊκών Μελετών, (Κύθηρα, 21-25.05.2006), Αθήνα, σ. 1069-1096.
- Χρυσανθοπούλου, Β. 2009, «'Εμείς οι Καστελλοριζιέζ ζούμε μέσα στην εκκλησία'. Θρησκευτική δραστηριότητα, κοινωνικό φύλο και εθνοτικοποιητική ταυτότητα στην καστελλοριζιακή διασπορά της Αυστραλίας», *Δωδεκανησιακά Χρονικά: Περιοδική Επιστημονική Έκδοση*, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, ΚΓ, σ. 321-355.
- Χρυσανθοπούλου, Β. 2010α, «Διεθνικές συναντήσεις. Οι νεότερες γενιές των Δωδεκανησίων επισκέπτονται τους τόπους καταγωγής τους», *Δωδεκανησιακά Χρονικά: Περιοδική Επιστημονική Έκδοση*, Στέγη Γραμμάτων και Τεχνών Δωδεκανήσου, ΚΔ', σ. 119-147.
- Χρυσανθοπούλου, Β. 2010β, «Φαγητό και εθνοτική ταυτότητα στις τελετουργίες του κύκλου της ζωής των Ελλήνων της Αυστραλίας», *Εθνολογία* 14/2008-2010, Αθήνα, σ. 53-83.
- Χρυσανθοπούλου, Β. 2012, «Η διαγενεακή διαχείριση της εθνοτικής ταυτότητας στους Καστελλοριζιούς (Cazzies) του Περθ Δυτικής Αυστραλίας: Μια ανθρωπολογική προσέγγιση», στο Α. Κόντης και Ν. Τάτσης (επιμ.), *Η Ελληνική διασπορά στην Αυστραλία, Εργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης & Διασποράς*, Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης, Ε.Κ.Π.Α., Σειρά Ειδικών Μελετών της Μετανάστευσης & Διασποράς Νο 7, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σ. 379-427.
- Χρυσανθοπούλου, Β. 2014, «Συγκροτώντας την εθνοτική ιστορία και τον συλλογικό μύθο μιας διασπορικής ομάδας. Καστελλοριζιώτικες αναμνήσεις και αφηγήσεις στον αστικό χώρο του Περθ Αυστραλίας», Ανακοίνωση στο Δεύτερο Διεθνές Συνέδριο Προφορικής Ιστορίας με τίτλο: «*Η μνήμη αφηγείται την πόλη. Προφορικές μαρτυρίες για το παρελθόν και το παρόν του αστικού χώρου*», Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ – Ένωση Προφορικής Ιστορίας (Ε.Π.Ι.), Αθήνα, 6-8 Μαρτίου 2014, Κεντρικό κτήριο Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Χρυσανθοπούλου, Β. 2017, *Τόποι μνήμης στην καστελλοριζιακή μετανάστευση και διασπορά*, Σειρά Ειδικών Μελετών της Μετανάστευσης & Διασποράς, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα (υπό δημοσίευση).
- Ψυχογιού, Ε. 2008, «*Μαυρηγή*» και *Ελένη: Τελετουργίες θανάτου και αναγέννησης. Χθόνια μυθολογία, νεκρικά δρώμενα και μοιρολόγια στη σύγχρονη Ελλάδα*, Δημοσιεύματα του Κέντρου Ερευνας της Ελληνικής Λαογραφίας, αρ. 24, Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα.

Ξενόγλωσση

- Assmann, A. 2008, "Canon and Archive", στο *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (επιμ. A. Erll & A. Nünning A. in collaboration with S. B. Young), De Gruyter, Βερολίνο/ Νέα Υόρκη, σ. 97-107.
- Assmann, J. 2008, "Communicative and Cultural Memory", στο *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook* (επιμ. A. Erll & A. Nünning A. in collaboration with S. B. Young), De Gruyter, Βερολίνο/ Νέα Υόρκη, σ. 109-118.
- Assmann, J. 2011, "Communicative and Cultural Memory", στο *Cultural Memories. The Geographical Point of View* (επιμ. P. Meusburger, M. Heffernan and E. Wunder), Springer Science+Business Media B.V., Springer, Dordrecht, Heidelberg, London, New York, σ. 15-27.
- Appadurai, A. 1996, "Global Ethnoscapes: Notes and Queries for a Transnational Anthropology", στο A. Appadurai, *Modernity at Large. Cultural Dimensions of Globalization*, Public Worlds, vol. 1, University of Minnesota Press, Minneapolis, London, σ. 48-65.
- Appleyard, R. and Yiannakis, J. N. 2002, *Greek Pioneers in Western Australia*, University of Western Australia Press, Western Australia.
- Arvanitis, E. 2010, *Greek Ethnic Schools in Australia. Selected Case Studies*, Common Ground Publishing, Illinois.
- Augé, M. 1995, *Non Places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity*, Verso, London, New York.
- Bourdieu, P. 1977, *Outline of a Theory of Practice*, *Cambridge Studies in Social Anthropology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Boyatzis, P. and Pappas, N. 1995, *Embers on the Sea: The Empire Patrol Disaster, 1945*, Halstead Press, New South Wales.
- Butler, U. M. 2009, "Notes on a Dialogical Anthropology", *Anthropology in Action* 16, 3, σ. 20-31.
- Chryssanthopoulou-Farrington, V. 1986, "Odysseus Finds Home: The Castellorizian Greeks of Western Australia", *Early Days: Journal and Proceedings of the Royal Western Australian Historical Society* 9 (4), σ. 29-42.
- Chryssanthopoulou, V. 1993, *The Construction of Ethnic Identity among the Castellorizian Greeks of Perth, Australia*, D. Phil. Thesis. Department of Social and Cultural Anthropology, University of Oxford.
- Chryssanthopoulou, V. 2003, "Gender, Work and Ethnic Ideology: Castellorizian Greeks in Perth, Australia", στο E. Tastsoglou, L. Maratou-Alipranti (eds.), *Gender and International Migration: Focus on Greece, special issue*, The Greek Review of Social Research 110, A, σ. 107-140.
- Chryssanthopoulou, V. 2009, "Gender and Ethno-Regional Identity among Greek Australians: Intersections", στο E. Tastsoglou (ed.), *Women, Gender and Diasporic Lives. Labor, Community, and Identity In Greek Migrations*, Lexington Books, Lanham and Plymouth, σ. 197-227.
- Chryssanthopoulou, V. 2014a, "Narratives of Belonging on the Internet: Greek Diaspora Community Websites", στο A. Polymerou-Kamilaki, E. Karamanes,

- I. Plemmenos (eds.), *Narratives Across Space and Time: Transmissions and Adaptations. Proceedings of the 15th Congress of the International Society for Folk Narrative Research*, June 21-27, 2009, Athens, Publications of the Hellenic Folklore Research Centre, Academy of Athens – 31, Athens, σ. 165-190.
- Chryssanthopoulou, V. 2014b, “*Kastellorizo: My Odyssey: A Diaspora Narrates the History of its Ancestral Home to its Children*”, Public Lecture, Deree -The American College of Greece, Sociology Week 2014, “Migration and Diasporas”, April 1-4, 2014, Agia Paraskevi, Athens.
- Chryssanthopoulou, V. 2015, “Reclaiming the Homeland: Belonging among Diaspora Generations of Greek Australians from Castellorizo”, *Diaspora* 18: 1/ 2 (2009)/ published Winter 2015, σ. 67-88.
- Clifford, V. 1992, “Travelling Cultures”, στο L. Grossberg, C. Nelson, P. A. Treichler, L. Baugham, J. Macgregor (eds.), *Cultural Studies*, Routledge, New York.
- Connerton, P. 1989, *How Societies Remember*, Cambridge University Press, Cambridge, New York, Melbourne.
- Eckstein, S. 2002, “On Deconstructing and Reconstructing the Meaning of Immigrant Generations”, στο P. Levitt, P. and M. Waters (eds.) *The Changing Face of Home: The Transnational Lives of the Second Generation*, Russell Sage, New York, σ. 211-215.
- Galbally, F. E. 1978, *Review of Post-arrival Programs and Services for Migrants*, Australian Government Publishing Service, Canberra.
- Hirsch, M. 2008, “The Generation of Postmemory”, *Poetics Today* 29: 1 (Spring 2008), σ. 103-125.
- Jupp, J. 2002, *From White Australia to Woomera: The Story of Australian Immigration*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lassiter, L. E. 2005, *The Chicago Guide to Collaborative Ethnography*, University of Chicago Press.
- Lefebvre, H. 1991, *The Production of Space*, trans. Donald Nicholson-Smith, Blackwell, Cambridge and Oxford.
- Mannheim, K. 1952, “The Problem of Generations”, στο P. Kecskemeti (ed) *Essays on the Sociology of Knowledge: Collected Works of Karl Mannheim*, Oxford University Press, New York, σ. 276-322.
- Marcus, G. 1995, “Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography,” *Annual Review of Anthropology* 24, σ. 95-117.
- Miller, D. and Slater, D. 2000, *The Internet. An Ethnographic Approach*, Berg, Oxford and New York.
- Nora, P. 1989, “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, *Representations*, No 26, Special Issue: Memory and Counter-Memory (Spring, 1989), σ. 7-24.
- Nora, P. 1996, “From lieux de mémoire to realms of memory”, στο *Realms of Memory: Rethinking the French Past. Vol. I: conflicts and divisions* (επιμ. P. Nora and L. D. Krizman), Columbia University Press, New York and Chichester.
- Ortner, S. B. 1973, “On Key Symbols”, *American Anthropologist* 75/5, σ. 1338-1346.
- Schmidt-Lauber, B. 2012, “Seeing, Hearing, Feeling, Writing. Approaches and Methods from the Perspective of Ethnological Analysis of the Present”, στο R.

- F. Bendix and G. Hasan-Rokem (eds.), *A Companion to Folklore*, Wiley-Blackwell, U.K., σ. 559-578.
- Schmitt, Hugh 1985, "The Tragedy that Brought a New Wave of Migrants", *The West Australian*, 27.09.1985.
- Skordoulis, C. D. & Arvanitis, E. 2008, "Space Conceptualisation in the Context of Postmodernity: Theorizing Spatial Representation", *The International Journal of Interdisciplinary Social Sciences*, vol. 3, no 6, σ. 105-113.
- Smith, L. 2006, *The Uses of Heritage*, Routledge, London and New York.
- Soja, E. W. 1996, *Thirdspace: Journeys to Los Angeles and Other Real-and Imagined Places*, Malden, Blackwell, Oxford.
- Soja, E. W. 2009, "Thirdspace. Toward a New Consciousness of Space and Spatiality", στο *Communicating in the Third Space* (επιμ. Κ. Ikas & G. Wagner), New York, Routledge, Taylor and Francis Group, London, σ. 49-61.
- Takoniatis, M. 2015, "Long Way Home", newsletter *Filia*, Summer south/Winter north 2015/2016.
- Tomlinson, V. 1999, *Globalization and Culture*, Polity Press, Cambridge, Oxford.
- Tsenoglou, E. 1985, *Recherche sur l' Habitat et la Société de l' Ile de Castellorizo, Dodecanèse, Grèce*, Διδακτορική διατριβή, Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales, Paris.
- Tsolakis, M. & Johnstone, J. A. 2010, *Kastellorizo: My Odyssey. An Illustrated Children's History. / Καστελλόριζο: Η Οδύσσειά μου. Μια εικονογραφημένη ιστορία για παιδιά*, illustrated by Dr Platon Alexiou / εικονογράφιση: Δρ Πλάτων Αλεξίου, Australian Friends of Kastellorizo Ltd., Western Australia.
- Yiannakis, J. N. 2009, *Odysseus in the Golden West. Greek Migration, Settlement and Adaptation in Western Australia since 1947*, API Network
- Yiannakis, J. 1996, *Megisti in the Antipodes: Castellorizian Migration and Settlement to W.A. 1890-1990*, Hesperian Press, Western Australia.